

**М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык
илимий - изилдөө университети**

Кыргызстан Эл аралык университети

Диссертациялык кеңеш Д 08.24.697

Кол жазма укугунда
УДК 502.3:621.22

Туголбаева Дарыйка Манасбековна

**Ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк
көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмдин өркүндөтүү**

08.00.05 – тармактык экономика

экономика илимдеринин доктору
илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетинин менежмент жана бизнес кафедрасында аткарылды.

Илимий консультант: **Жумабаев Жамалгазы Жумабаевич,**
экономика илимдеринин доктору, М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетинин профессору, Бишкек шаары

Расмий оппоненттер: **Дербишева Элмира Дупеновна,**
экономика илимдеринин доктору, доцент,
И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин колледжинин директору, Бишкек шаары

Рысалиева Мира Шаршенкуловна,
экономика илимдеринин доктору, Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз - Орус Славян университетинин финансы жана кредит кафедрасынын доценти, Бишкек шаары

Хусаинов Манон Камарович,
экономика илимдеринин доктору, Москвадагы радиотехника, электроника жана автоматика институтунун профессору, Москва шаары.

Жетектөөчү уюм: К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин экономикалык программалар жана башкаруу кафедрасы, дареги: Бишкек ш., Жукеев Пудовкин көчөсү, 34, 5-кабат, каб. 512 А.

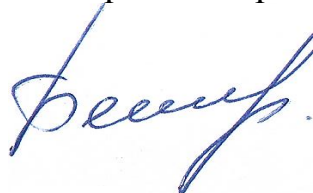
Диссертациялык ишти коргоо 2024 жылдын 25 - декабрында саат 11.00 дө М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетине жана Кыргызстан Эл аралык университетинине караштуу Д 08.24.697 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58.

Диссертациянын видеоконференциясына кирүү үчүн шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/082-s27-wxr-tw8>

Диссертациялык иш менен М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илим-изилдөө университетинин (720033, Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү 58) жана Кыргызстан Эл аралык университетинин (720001, Бишкек ш., Чуй просп., 255) китепканаларынан жана ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан таанышууга болот https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-08-24-697/

Автореферат 2024 жылдын 25 - ноябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин кандидаты, доцент

Байтерекова Г.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Экономиканы өнүктүрүүнүн натыйжалуулугу ойлонулган инвестициялык саясатка көп жагынан көз каранды болуп саналат, ал саясат экономиканы өнүктүрүүнүн рынокко тез ыңгайлашууга, жаңычылдыктарды кабыл алууга жана тышкы экономикалык жана аймактар аралык мамилелерде татыктуу роль ойноого жөндөмдүү жаңы моделин аныктоого мүмкүндүк берет. Буга байланыштуу экономиканы өнүгүүнүн артыкчылыктарын аныктоо менен капиталды өндүрүштүн дал ушул тармактарына которуунун жолдорун тактоо зарыл.

Мамлекеттик инвестициялык саясат - экономиканын пропорционалдуу өнүгүшүн камсыз кылуу, ички тармактык теңдешсиздиктерди жоюу жана материалдык өндүрүш менен өндүрүштүк эмес чөйрөлөрдү өнүктүрүүнүн ортосундагы оптималдуу мамилелерге жетишүү максатында финансылык инвестицияларды бөлүштүрүүнүн жалпы багыттары болуп эсептелет. Заманбап экономика дуушар болгон макроэкономикалык коллизияларды жөнгө салууда мамлекет маанилүү ролду ойнойт. Чет өлкөлүк компаниялар үчүн тиешелүү саясатты иштеп чыгуу - бул республикага чет өлкөлүк инвестициялардын агымын көбөйтүүнүн зарыл, бирок жетишсиз шарты, ал эми чет өлкөлүк капиталды тартуу жана жагымдуу инвестициялык климатты түзүү көйгөйлөрү тиешелүү мыйзам актыларын кабыл алуу менен эле чектелбейт. Кабыл алуучу өлкөлөрдө бизнес жүргүзүүнүн шарттарынан тышкары, ар бир тармактын өндүрүштүк өзгөчөлүктөрү, ресурстардын болуусу, өлкөдөгү экономикалык кырдаал, инфратүзүмдүн абалы, сатуу рыногунун географиялык жайгашуусу, ошондой эле улуттук бизнес коомчулугу маанилүү ролду ойнойт. Мына ушул факторлордун бардыгынын жыйындысы, натыйжада, чет өлкөлүк компаниялардын инвестициялык стратегиясын, тышкы капиталдын агылып кирүүсүнүн көлөмүн жана формасын, республиканын экономикасынын өнүгүшүнө тийгизген таасирин аныктап турат.

Дүйнөлүк коомчулукка интеграциялоо, ошондой эле эл аралык ченемдик-укуктук базаны түзүү максатында Кыргызстан бир катар чет мамлекеттер менен инвестицияларды өз ара коргоо жана илгерилетүү, кош салык салууга бөгөт коюу, транзиттик жүк ташуу боюнча өкмөттөр аралык келишимдерди түзүү менен бирге, “Инвесторлордун укуктарын коргоо тууралуу” КМШ өлкөлөрүнүн конвенциясына кол койгон.

Бирок акыркы жылдарда тышкы инвестицияны тартууну тездетүү боюнча мамлекеттик саясат каалагандай натыйжа берген жок. Көп сандаган келишимдерге кол коюлгандыгына карабастан, экономиканын артыкчылыктуу тармактарына чет өлкөлүк капиталдын олуттуу агымы болбоду. Буга өлкөдөгү мыйзамдык базанын, салык жана бажы тартибинин белгисиздиги, ошондой эле республиканын инфратүзүмүнүн чектелгендиги жарым-жартылай себеп болгон. Бирок бул, көбүнчө, экономиканы, өзгөчө артыкчылыктуу секторлорду калыптандыруу үчүн тышкы инвестицияларды тартуу жана пайдалануу боюнча объективдүү шарттарга шайкеш келген мыкты иштелип чыккан мамлекеттик

механизмдин жоктугу менен шартталган. Жаңы экономикалык шарттар мамлекеттин инвестициялык саясатынын өзгөрүшү менен байланыштуу жана бул чөйрөдө мамлекеттин жаңы мамилелерин жана функцияларын талап кылат.

Ошондуктан ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмдин өркүндөтүү, тышкы инвестицияларды тартуу жана аларды пайдалануу маселелери актуалдуу болуп саналат жана илимий жана практикалык жактан чоң кызыгууну туудурат. Бирок, айрыкча инвестициянын маңызын, инвестициялык ишмердүүлүктүн принциптерин негиздөөдө, экономикага тышкы инвестицияларды тартуунун деңгээлин талдоодо жана баалоодо тереңирээк изилдөөнү талап кылган көптөгөн маселелер бар. Кыргызстандын экономикасында болуп жаткан өзгөрүүлөргө ылайык тышкы инвесторлор менен мамилелерди жөнгө салуунун уюштуруучулук-укуктук негизи жана ишкердик чөйрөсүндөгү инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн экономикалык механизмдери жетиштүү изилденген эмес.

Изилдеп жаткан маселенин көп кырдуулугу, чечилбеген маселелердин болушу жана аларды түшүнүүнүн жана талдоонун объективдүү зарылчылыгы диссертациялык иштин темасын тандоону аныктаган.

Бул диссертациялык изилдөөнү жүргүзүүдө экономикадагы инвестициялык жигердүүлүктү изилдөөгө арналган илимий эмгектер кеңири пайдаланылган. Заманбап экономикалык теорияда мамлекеттин ролу жана анын түздөн-түз таасири жөнүндөгү концепциялардын негиздөөчүлөрү болуп Дж. М. Кейнс (1992), У. Стаффорд (1988), Дж. Локк (1983), А. де Монкретьен (2020) ж.б. эмгектери эсептелет, алар тарабынан биринчи жолу меркантилизмдин алкагында инвестициялык ресурстардын калыптанышына жана өлкөгө чет өлкөлүк инвестициянын агымына мамлекеттин кийлигишүүсү зарыл экендиги негизделген.

Кыргыз Республикасынын инвестициялык ишмердүүлүгү жаатында ата мекендик окумуштуулар тарабынан теориялык жактан да, практикалык жактан да көптөгөн илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп, алар төмөнкү авторлордун: Ш. М. Мусакожоев (2009-2013), А. О. Орозбаева (2016), Т. К. Камчыбеков (2010), А. У. Жапаров (2008), А. С. Сарыбаев (2015), Б. А. Токсобаева (2010), Э. В. Самигуллин (2018), Ж. Б. Алыбаев (2021), З. И. Кудабаяев (2003), Т. К. Койчуев (2002) жана башкалардын эмгектеринде чагылдырылган.

Биздин көз карашыбыз боюнча инвестицияларды тартууну калыптандыруу жана өнүктүрүү маселелерине айрым тармактарда гана көбүрөөк көңүл бурулат, ошондуктан бул изилдөө өлкөнүн экономикасында инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмдин өркүндөтүүнүн көйгөйлөрүнө жана келечегине көңүл бурууну көздөйт.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктан илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), ошондой эле билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөө «Кыргыз Республикасындагы инвестициялар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына [Об инвестициях в Кыргызской Республике [Текст]: Закон Кырг. Рес. от 27 марта 2003 года // Норматив. акты

Кырг. Респ. - 2003. - №66.], 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына шайкештикте жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн негизги максаты Кыргыз Республикасынын ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык ишмердикке дем берүүнүн мамлекеттик механизм өркүндөтүүгө системалуу мамилелерди ишке ашыруу боюнча теориялык негиздөөдө жана практикалык сунуштарды иштеп чыгууда турат.

Изилдөөнүн максатына ылайык төмөнкүдөй **милдеттер коюлду:**

1. Экономиканы өнүктүрүүнүн куралы катары ишкердик инвестицияга мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн маңызын жана зарылдыгын теориялык-методологиялык контекстте ачып берүү;
2. Чет мамлекеттерде инвестициялык ишмердүүлүккө мамлекеттик көмөк көрсөтүүнү изилдөө жана талдоо;
3. Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүү шарттарында инвестициялык ишмердүүлүктүн абалын кароо;
4. Инвестициялык ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана заманбап багыттарын, ошондой эле инвестициялык ишмердүүлүккө мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн формаларынын жана ыкмаларынын өзгөчөлүктөрүн жана алардын негизги тенденцияларын аныктоо;
5. Экономиканы өнүктүрүүдө мамлекеттик финансы-насыялык мекемелердин ролуна баа берүү жана ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык ишмердүүлүккө мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн келечегин аныктоо;
6. Жалпы эле экономиканы туруктуу каржылоодо мамлекеттик жөнгө салуу инструменттерин жана механизмдерин сунуштоо;
7. Инвестициялардын орто мөөнөттүү болжолун жана алардын Кыргыз Республикасынын ИДПсынын өсүшүнө таасирин иштеп чыгуу.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизм иштеп чыгуу жана өркүндөтүү боюнча теориялык, методологиялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгууда турат.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы төмөнкүдөй:

– Туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылуу шартында ишкердиктин инвестициялык жигердүүлүгүнө мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн ролун жана маанисин аныктоочу теориялык жоболор негизделген. Мамлекеттик дем берүү инвестицияларды кантип колдоого жана экономикалык өнүгүүгө көмөктөшө аларын көрсөтүүчү негизги принциптер, мыйзам ченемдүүлүктөр жана механизмдер аныкталган.

– Изилдөө ар кайсы өлкөлөрдө мамлекеттик инвестицияларга көмөк көрсөтүү иш-чараларын колдонуунун өзгөчөлүктөрүн аныктады жана системалаштырды, бул чет өлкөлөрдө колдонулган эң натыйжалуу ыкмаларды аныктоого мүмкүндүк берди. Инвестициялык жагымдуулукту жогорулатуу жана узак мөөнөттүү экономикалык өсүшкө көмөк көрсөтүү максатында Кыргыз Республикасынын шарттарына мыкты эл аралык тажрыйбаны ыңгайлаштыруу боюнча сунуштар иштелип чыкты.

– Кыргыз Республикасындагы инвестициялык жигердүүлүктүн абалын талдоонун негизинде инвестициялык климаттын негизги көйгөйлөрү жана өзгөчөлүктөрү, экономиканын түрдүү тармактарына тартылып келинген инвестициянын динамикасына таасир этүүчү факторлор аныкталды. Изилдөө экономикалык интеграциянын жана глобалдык чакырыктардын шартында инвестицияларды тартуунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн иштеп жаткан мамлекеттик көмөк көрсөтүү механизмдерин оңдоо зарылдыгын көрсөттү.

– Изилдөөдө инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүү боюнча мамлекеттик саясаттын негизги мыйзам-ченемдүүлүктөрү жана тренддерди аныктады, ошондой эле инвестицияларды тартуу жана бөлүштүрүү үчүн колдонулуучу учурдагы формаларды жана методдорду белгиледи. Иштин жаңылыгы колдонулуп жаткан салык жеңилдиктери, мамлекеттик кепилдиктер жана субсидиялар сыяктуу механизмдерди системалаштырууда жана талдоодо, ошондой эле экономикалык кайра түзүүлөрдүн жана глобалдык чакырыктардын контекстинде алардын натыйжалуулугун баалоодо турат. Инвестицияларды, анын ичинде жашыл инвестицияларды, жана туруктуу өнүгүүнү жөнгө салуудагы жаңы тенденцияларды белгиленди.

– Изилдөө туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылууда жана бизнес секторунда инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүүдө мамлекеттик финансы-насыялык мекемелердин негизги ролун ачып берүүгө өбөлгө түзөт. Иштин жаңылыгы мамлекеттик банктар, фонддук-насыялык мекемелер сыяктуу учурдагы финансылык механизмдердин натыйжалуулугун баалоодо, ошондой эле алардын чакан жана орто бизнести колдоодогу ролун талдоодо турат. Ошондой эле экономиканы санариптештирүү жана глобалдык экономикалык кризистер сыяктуу жаңы чакырыктардын шартында бул институттарды модернизациялоонун келечеги белгиленди.

– Экономиканы туруктуу каржылоону камсыз кылууга багытталган мамлекеттик жөнгө салуунун жаңы инструменттерин жана механизмдерин иштеп чыгууда турат. Изилдөө алкагында каржылоонун салттуу жана инновациялык ыкмаларын айкалыштырган, айталы, каржы рыногунун кызматтарына жана мамлекеттик-жеке өнөктөштүккө жеткиликтүүлүктү кеңейтүү боюнча инструменттерди жана механизмдерди пайдалануу боюнча Жол картасы сыяктуу оригиналдуу методдор сунушталды. Инвестициялардын динамикасын ички дүң продуктунун (ИДП) өсүү темпи менен байланыштырган өлкөнүн экономикасын Инвестициялык трансформациялоо моделине өзгөчө көңүл бурулду. Ошондой эле экономикага узак мөөнөттүү жеке инвестицияларды тартуу үчүн жөнгө салуучу стандарттарды киргизүү сунушталды.

– Кыргыз Республикасынын 2030-жылга чейинки экономикалык өнүгүүсүнө инвестициялардын көлөмүнүн орто мөөнөттүү болжолун жана алардын болжолдонгон таасирин иштелип чыккандыгында. Сунушталган болжолдоо ыкмалары оригиналдуу болуп саналат жана инвестиция менен экономикалык өсүштүн ортосундагы байланышты баалоо үчүн статистикалык жана эконометрикалык моделдердин айкалышына негизделген.

Диссертациялык иште алынган **жыйынтыктардын практикалык мааниси** – анын натыйжалары жана корутундулары Кыргыз Республикасында инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмдин өркүндөтүүнүн маанилүүлүгүн негиздегендигинде, бул инвестицияларды жөнгө салууга багытталган мамлекеттик ченемдик-укуктук актыларды иштеп чыгууда, ошондой эле буга чейин болгон документтерди ондоп-түзөтүүдө колдонулушу мүмкүн. Иштин айрым жоболору Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары тарабынан инвестициялык иштин концепциясын иштеп чыгуу үчүн пайдаланылышы ыктымал.

Диссертациянын материалдары окуу куралдарын иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн жана "инвестициялар жана инвестициялык чечимдер", "инвестициялык жана инновациялык талдоо", "Финансылык анализ" жана башка дисциплиналар боюнча лекциялардын мазмунуна киргизилиши мүмкүн.

Диссертациялык изилдөөлөрдөн алынган **жыйынтыктардын экономикалык мааниси** автор тарабынан алынган натыйжалар жана иштелип чыккан практикалык сунуштар Кыргыз Республикасындагы инвестициялык ишмердүүлүккө өбөлгө түзүүнүн мамлекеттик механизмдин иштеп чыгуунун жана өнүктүрүүнүн мындан аркы натыйжалуулугуна, инвестициялык саясатты ишке ашырууну жакшыртууга көмөк көрсөтө алат.

Коргоого сунушталуучу диссертациянын негизги жоболору:

– Ишкердиктин инвестициялык жигердүүлүгүн күчөтүүдө мамлекеттик колдоонун ролу жана мааниси негизделген, бул туруктуу экономикалык өсүүгө өбөлгө түзөт. Мамлекеттик көмөк көрсөтүү инвестицияга кандайча таасир эте аларын жана экономикалык өнүгүү үчүн шарттарды түзө аларын так ачып берген негизги принциптер жана мыйзам ченемдүүлүктөр аныкталган.

– Изилдөөдө ар түрдүү өлкөлөрдө мамлекеттик инвестицияларга өбөлгө түзүү иш-чараларын колдонуунун өзгөчөлүктөрү аныкталган жана системалаштырылган, бул эң ийгиликтүү ыкмаларды аныктоого мүмкүндүк берген. Эл аралык тажрыйбаны талдоонун негизинде инвестицияларга мамлекеттик колдоо көргөзүүнүн чет өлкөлөрдө колдонулган эң натыйжалуу ыкмалары аныкталган. Инвестициялык жагымдуулукту жогорулатуу жана туруктуу экономикалык өсүшкө өбөлгө түзүү максатында мыкты эл аралык тажрыйбаны Кыргыз Республикасынын шарттарына ыңгайлаштыруу боюнча сунуштар иштелип чыккан.

– Өлкөдөгү инвестициялык жигердүүлүктүн негизги көйгөйлөрү жана өзгөчөлүктөрү, ошондой эле экономиканын түрдүү тармактарына инвестициянын агылып келишине таасир этүүчү факторлор аныкталган. Изилдөө инвестициялык жигердүүлүккө мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн колдонуудагы механизмдерин алардын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн өзгөртүү зарылдыгын ырастады. Инвестицияларды тартууга кыйла натыйжалуу ыкмаларды иштеп чыгууда экономикалык интеграцияны жана глобалдык чакырыктарды эске алуу зарылчылыгы белгиленди.

– Инвестициялык жигердүүлүккө өбөлгө түзүү саясатынын негизги мыйзам ченемдүүлүктөрү жана тенденциялары, анын ичинде инвестицияларды

тартуунун жана бөлүштүрүүнүн учурдагы формалары жана ыкмалары аныкталган. Экономикалык өзгөрүүлөрдүн жана глобалдык чакырыктар шартында алардын натыйжалуулугуна баа берүү менен салыктык жеңилдиктер, мамлекеттик кепилдиктер жана субсидиялар сыяктуу механизмдерди талдоо жана системалаштыруу жүргүзүлдү. Учурдагы глобалдык талаптарга жооп берген инвестициялык саясаттын, анын ичинде жашыл инвестицияларды колдоонун жана туруктуу өнүгүүнүн заманбап багыттары белгиленген.

– Туруктуу экономикалык өсүштү колдоодо жана ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык жигердүүлүккө өбөлгө түзүүдө мамлекеттик финансы-насыялык мекемелердин негизги ролу аныкталган. Колдонуудагы финансылык механизмдердин, анын ичинде мамлекеттик банктардын, фонддук-насыялык мекемелердин натыйжалуулугуна талдоо жүргүзүлүп, алардын чакан жана орто бизнести колдоосуна басым жасалган. Экономиканы санариптештирүү жана глобалдык экономикалык кризистер сыяктуу жаңы чакырыктар шартында финансы-насыялык институттарды модернизациялоонун келечеги аныкталды.

– 2030-жылга чейин инвестициялык ишмердүүлүктү узак мөөнөттүү колдоого багытталган туруктуу каржылоонун Жол картасы иштелип чыкты. Каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшүүчү салттуу жана инновациялык ыкмаларды айкалыштырган уникалдуу методдор сунушталды: Кыргыз Республикасынын экономикасынын улуттук инновациялык трансформациясынын Модели жана инвестицияны өнүктүрүү стратегиясын ишке ашыруунун ийгилигин аныктаган инвестициялык ишмердүүлүктү өркүндөтүү Модели иштелип чыкты.

– 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жана ЕАЭБ өлкөлөрүндө негизги капиталга инвестициялардын көлөмүнүн орто мөөнөттүү болжолу, 2030-жылга чейин ЕАЭБ өлкөлөрүндө калктын жан башына негизги капиталга инвестициялардын болжолу, 2030-жылга чейин экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча ЕАЭБ өлкөлөрүндө негизги капиталга инвестициялардын болжолу жана алардын Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүнө болжолдонгон таасири иштелип чыкты жана сунушталды. Статистикалык жана эконометрикалык моделдердин айкалышына негизделген оригиналдуу болжолдоо методдору иштелип чыкты. Бул методдор инвестициянын көлөмү менен өлкөнүн экономикалык өсүү темпинин ортосундагы байланышты так баалоого багытталган.

Изденип алуучунун жеке салымы. Автор тарабынан инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмдин өркүндөтүүнүн учурдагы тенденцияларын жана перспективаларын аныкталган, бул иш жүзүндө инвестициялык ишмердүүлүктү өнүктүрүү жана өркүндөтүү аркылуу Кыргыз Республикасынын экономикасын өнүктүрүүнүн концептуалдык багыттарын иштеп чыгуу боюнча сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берген.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги жоболору илимий-теориялык жана илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда жана форумдарда баяндалган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Негизги натыйжалар рецензияланган илимий мезгилдүү басылмалардын тизмесине кирген мезгилдүү илимий басылмаларда (Scopus, РИНЦ) көлөмү 5,0 б.т. түзгөн 14 илимий макалада баяндалган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, 5 бөлүмдөн, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Диссертациянын көлөмү 325 бетти түзүп, 22 сүрөт, 35 таблицаны, 3 колдонмо камтыйт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу негизделет, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери түзүлүү менен илимий жаңылыгы, изилдөөнүн предмети жана объектиси аныкталып, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси ачылып берилди.

“Кыргыз Республикасынын заманбап экономикасында инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн теориялык негиздери” деген биринчи главада Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүнүн аспабы катары инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн теориялык негиздери, мыйзам ченемдүүлүктөрү жана принциптери, ошондой эле чет мамлекеттерде инвестициялык ишмердүүлүккө мамлекеттик өбөлгө түзүү тажрыйбасы каралган.

Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу жана ага көмөк көрсөтүү зарылдыгы жөнүндөгү маселе илимий чөйрөдө ар дайым талаш-тартыштарды жаратып келген. Заманбап экономикалык теорияда мамлекеттин ролу жана анын өлкөдө болуп жаткан экономикалык процесстерге тикелей таасири жөнүндөгү концепциялардын негиздөөчүсү болуп Дж. М. Кейнс эсептелет, ал А. Смиттин “рыноктун көрүнбөгөн колу” теориясына чекит койгон, ошондой эле меркантилисттердин мамлекеттин экономикага активдүү кийлигишүүсү боюнча көз карашын жактырган.

В. Стаффорд, Дж. Локк, А. де Монкретьен, Т. Манн жана башкалар меркантилизмдин алкагында инвестициялык ресурстардын жана өлкөгө чет элдик инвестициянын агылып келүүсүнүн калыптануусуна мамлекеттин кийлигишүүсүнүн зарылдыгын биринчилерден болуп негиздешкен.

Рыноктун өзүн-өзү жөнгө салуу принциптерин танбастан, Дж. Кейнс мамлекеттин жигердүү, максаттуу фискалдык жана насыялык саясаты аркылуу инвестициялык процессти жөнгө салууга негизги басым жасаган. Дж. Кейнстин коомдун инвестициялык моделине болгон ыкмалары анын “неокейнсиандык мектептен” чыккан шакирттеринин, атап айтканда, Дж. Хикстин, Р. Харроддун. [Левченко, В. А. Теоретические основы сущности инвестиций [Текст]/ В. А. Левченко, Л. И. Протопопова // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. -2009.- № 2. - С. 50–53.] жана посткейнсианизмдин өкүлдөрү: Дж.Робинсон, Н.Калдор, П.Сраффа, А.Эйхнер, С.Вайнтраубдун [Беляев, М. И. История экономических учений [Текст]/ М. И. Беляев // – М., 2010. - 208 с] эмгектеринде олуттуу түрдө өнүктүрүлгөн.

Биздин оюбузча, азыркы учурда рыноктун өзүн-өзү жөнгө салуу механизминде басым жасоо жана анын негизинде экономикалык тең салмактуулукка жетишүү туура эмес. Анын үстүнө, заманбап экономикалык адабияттар мамлекет экономикага кийлигишмейинче, натыйжалуу экономикалык өсүшкө жетишүү мүмкүн эместигин моюнга алышат. Н. В. Жудро белгилегендей, «мамлекеттин инвестициялык жигердүүлүгүн талдоо көрсөткөндөй, инвесторлор артыкчылыктуу фактор катары ишканалардын, тармактардын жана бүтүндөй улуттук экономиканын туруктуу өнүгүүсүн карашат» [Жудро, Н. В. Перспективные направления развития инвестиционной деятельности предприятий [Текст]/ Н. В. Жудро // Инновационные процессы в социально-экономическом развитии. Материалы Междунар. науч.-практ. конф. [Бобруйск, 15 апреля 2011 г.]. – Минск: БГЭУ, 2011. – 331 с.]. Буга байланыштуу, мамлекеттик инвестициялык саясатты ишке ашыруу бардык макроэкономикалык максаттарга жетишүүгө шарт түзөт, анткени ал мамлекеттин бакубаттуулугун, анын илимий-техникалык, билим берүү жана маданий деңгээлин жакшыртуу, ошондой эле улуттук экономиканын тармактарын модернизациялоону жана структуралык реструктуризациялоону ишке ашыруу, анын дүйнөлүк рынокто атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу, туруктуу экономикалык өсүштүн траекториясына чыгуу жана мамлекеттик экономиканын тармактарын инвестициялык өнүктүрүүнү тездетүү үчүн туруктуу материалдык негиз түзүүгө мүмкүндүк берет. Д. Г. Матвеев «дээрлик бардык мамлекеттердин экономикалык саясаты улуттук экономиканы мамлекеттик колдоого багытталган» деп туура эсептейт. Анын түрлөрү жана формалары, аны пландаштырууга болгон мамилелер ар кандай болушу мүмкүн..." [Матвеев, Д. Г. Особенности и приоритеты государственной поддержки экономики Беларуси на современном этапе [Текст]/ Д. Г. Матвеев // Белорусский экономический журнал. – 2014. – № 3. – С. 29–44]. Мамлекет бүгүнкү күндө инвестициялык процесстин толук кандуу катышуучусу болуп саналат. Анын катышуусунун реалдуулугу ИДПнын чоң бөлүгүнүн негизги ээси жана бөлүштүрүүчүсү мамлекет болгондугунда гана эмес, ошондой эле анын колунда менчик ээси катары өзүнүн функциясын ишке ашыруучу укуктук механизмдер жана структуралар бар экендигинде турат. Мамлекет мыйзамдуу саясий жана экономикалык бийликке ээ, инвестициялык процессти жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылар аркылуу өз функцияларын ишке ашыра алат, ошондой эле мамлекеттин инвестициялык өнүгүүсүнүн азыркы коомдун социалдык-экономикалык өнүгүү милдеттерине шайкеш келген альтернативдик варианттарын тандай алат. Кыргыз Республикасынын инвестициялык саясаты ички жана тышкы шарттардын өзгөрүшүн эске алуу менен дайыма оңдоп-түзөөгө муктаж, анткени жалпы коомчулуктун кызыкчылыгын коргоо максатында мамлекет тарабынан инвестициялык процесстин катышуучулары үчүн экономикалык чөйрөдө белгиленген жүрүм-турум эрежелеринин натыйжалуулугу буга көз каранды.

Эгемендүүлүк алгандан кийин постсоветтик республикалардын көпчүлүк экономикалары негизинен ички инвестициялык ресурстардын эсебинен өнүккөн. Өндүрүштүк потенциалды модернизациялоо жана тейлөө тармагын өнүктүрүүнү колдоо боюнча жүргүзүлүп жаткан масштабдуу экономикалык реформалар

инвестициялык капиталды олуттуу көбөйтүүнү талап кылды. Ушуга байланыштуу инвестицияны тартуу өзгөчө мааниге ээ болуп, жагымдуу инвестициялык климатты түзүү жана инвесторлордун кызыкчылыктарын коргоону камсыздоо эң маанилүү милдет болуп калды. Инвестициялык стратегия мамлекет менен бизнестин өнөктөштүгүн түзүүнү камтыйт. Ошол эле учурда, мамлекет ишкерлердин иштерине түздөн-түз кийлигишпейт, ишкердикти өнүктүрүүнүн экономикалык жана укуктук шарттарын координациялоого жана калыптандырууга көмөктөшөт. Биздин оюбузча, инвестициялык процессти мамлекеттик жөнгө салуу – бул туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылуу үчүн инвестициялык активдүүлүккө дем берүү максатында мамлекеттик бийлик органдары тарабынан ишке ашырылуучу мыйзам чыгаруу, аткаруу жана жөнгө салуу иш-чараларынын тутуму болуп саналат.

Кыргызстандын экономикасындагы инвестициялык жетишсиздик шартында экономиканын мультипликативдик өсүшүн камсыз кылуучу жогорку натыйжалуу жана өзүн тез актаган инвестициялык долбоорлорго мамлекеттик колдоо механизмин ишке киргизүү биринчи кезектеги милдеттердин бири болуп эсептелет. Ар бир долбоор боюнча сынактын жеңүүчүлөрүн инвестициялоо мамлекеттик жөнгө салуунун эң мыкты механизми болуп саналат. Мамлекеттик инвестицияларга талапкер өндүрүлгөн продуктылар төлөөгө жөндөмдүү сатып алуучу табаарын, ал эми капиталдык салымдардын өзүн актоо мөөнөтү эң кыска болорун тастыктаган бизнес планын сунуштоосу керек.

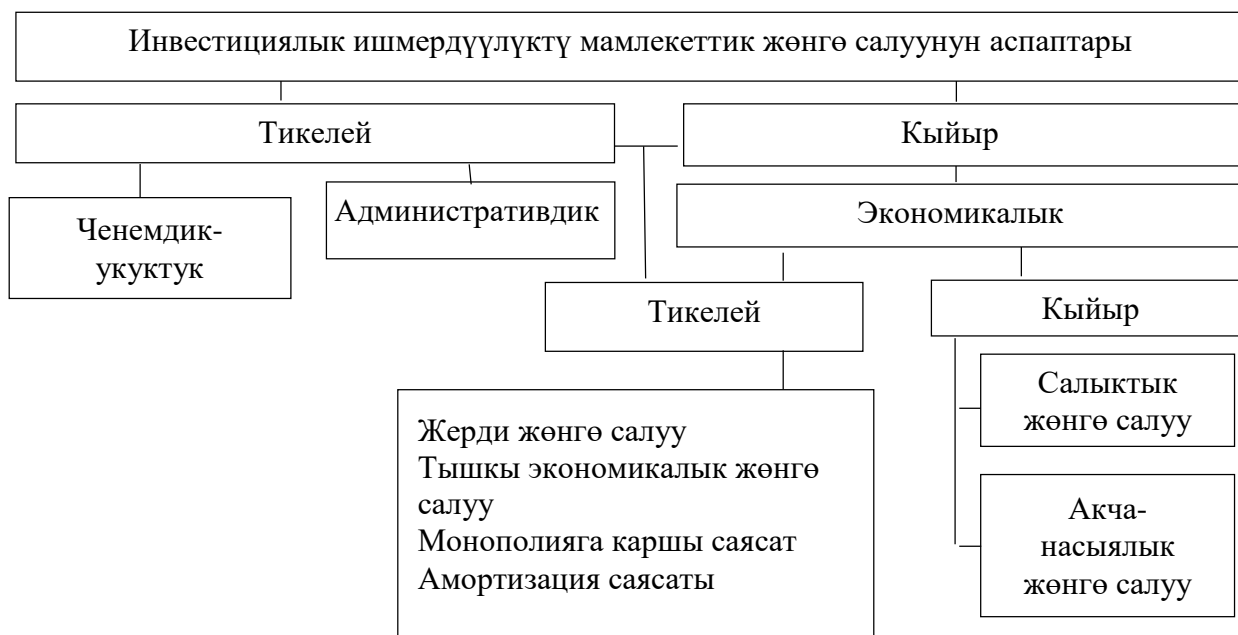
Инвестициялардын макроэкономикалык принциптери өлкөнүн экономикасынын инновациялык жана инвестициялык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү үчүн системалуу колдоону калыптандыруудан турат.

В. Ж. Келле белгилегендей, башкаруунун макроэкономикалык принциптери өз ара байланышкан эки аспекти эске алышы керек: «бир жагынан технологиялык процесс, экинчи жагынан, модернизациялык факторлор» [Келле, В. Ж. Инновационная система России: формирование и функционирование [Текст]/ В. Ж. Келле// М., - 2003. - С.53-239].

Чет өлкөлөрдүн тажрыйбасы да өндүрүштүк процесстерди модернизациялоонун жогорку деңгээлине өндүрүштү топтоштуруу боюнча иш-чараларды жүргүзүү; пландаштыруу жана болжолдоо жагында узак мөөнөттүү мамлекеттик саясатты ишке ашыруу; ар кандай жеңилдетилген финансылык жана финансылык эмес шарттарды, анын ичинде субсидияларды, жеңилдетилген салыктарды колдонуу жана башка иш-чараларды жүргүзүү аркылуу жетишүүгө мүмкүн экендигин күбөлөндүрөт. Мындай чаралар алардын калыптануусунун эң алгачкы этабында ыңгайлуу шарттарды түзүү максатында; соода жаатында тийиштүү чараларды көрүү менен тышкы атаандаштыкты түздөн-түз чектөө, тикелей инвестициялоо ж.б. максатта ишке ашырылат.

Инвестициялык процессти мамлекеттик стимулдаштыруу мамлекеттик насыя жана бааларды көзөмөлдөө сыяктуу жалпы ыкмаларды камтыйт. Банк насыясы өнүккөн өлкөлөрдүн фирмаларынын инвестициялык программаларын каржылоодо маанилүү роль ойногон, жана да, мамлекет насыянын наркына да, анын агымынын багытына да жигердүү таасир эткен.

Жалпысынан алганда, изилдөөлөр көрсөткөндөй, инвестициялык ишмердүүлүккө өбөлгө түзүү жана жөнгө салуу көп жагынан дал келет жана аларды төмөнкү сүрөттө көрсөтүүгө болот (1.1- сүрөт).

1.1- сүрөт. Инвестициялык ишмердүүлүктү мамлекеттик жөнгө салуунун аспаптары.

Булак: [автор тарабынан түзүлгөн]

Мамлекеттик инвестициялык саясатты ишке ашыруу илимий-изилдөө, финансылык жана укуктук негизги блокторду камтыган тийиштүү механизмди, калыптандырууга багытталган.

Модернизациялоону башкаруунун ажырагыс элементи жалпы улуттук мүнөздөгү инновациялык программаларды жана долбоорлорду ишке ашыруу үчүн тике мамлекеттик инвестицияларды бөлүү болуп саналат. Мамлекеттин финансылык ресурстарынын чектелгендигин эске алуу менен инновациялык долбоорлорду жана программаларды сынактык негизде тандап алуу тутумун киргизүү зарыл.

Жеке инвесторлордун катышуусу жана мамлекеттин колдоосу менен экономиканын секторлорунда салыштырмалуу чакан жана өзүн тез актай турган инновациялык долбоорлорду ишке ашыруу келечектүү тармактарды жана уюмдарды колдоого жана аларга жеке инвестициялардын агымын көбөйтүүгө мүмкүндүк берет.

Инновацияларды стимулдаштыруу максатында мамлекет билимди көп талап кылган, жогорку технологиялык өндүрүшкө инвестиция салган инвесторлорго колдоо көрсөтөт, ошондой эле менчиктин ар кандай түрүндөгү уюмдарга айрым салыктык жеңилдиктерди, мамлекеттик кепилдиктерди жана насыяларды киргизүү аркылуу көмөктөшөт.

«ЕАЭБ өлкөлөрүндө жана Кыргыз Республикасында инвестициялык ишмердүүлүккө мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн формалары жана ыкмалары» деп аталган экинчи глава инвестициялык ишмердүүлүккө

мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн формаларын жана ыкмаларын, ЕАЭБ өлкөлөрүнүн инвестициялык ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасын жана инвестициялык активдүүлүккө таасир этүүчү факторлорду изилдөөгө арналган.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасындагы ишкердик чөйрөсүндөгү инвестициялык ишмердүүлүк саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмдин өркүндөтүү саналат.

Изилдөө ыкмалары. Диссертациялык изилдөөдө каралуучу маселелерге карата экономикалык-статистикалык, экономикалык-математикалык, монографиялык, системдүү жана кырдаалдык талдоо, салыштырма-аналитикалык, эсептик-конструктивдик ыкмалар колдонулду.

Мамлекет тиешелүү мыйзамдарды жана ченемдик укуктук актыларды чыгаруу жана оңдоо, ошондой эле инвестициялык саясатты ишке ашыруу жолу менен инвестициялык процесстерге таасир этүүнүн экономикалык (кыйыр) жана административдик (түз) ыкмаларын колдонот.

Мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн тике ыкмалары негизинен экономикалык мамилелерге административдик таасир этүү каражаттарын колдонуу менен байланышкан, алар жөнгө салынуучу мамилелерге жана тиешелүү субъектилердин жүрүм-турумуна мамлекеттик органдардын тике ыйгарым укуктарын колдонуусу менен мүнөздөлөт.

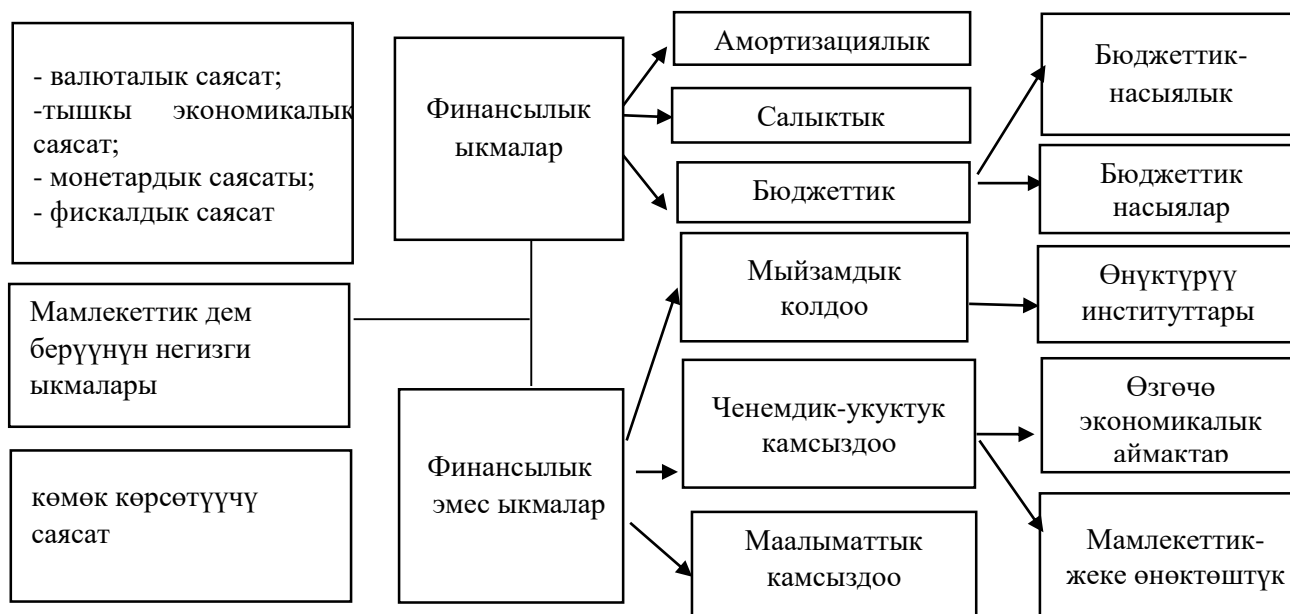
Мамлекеттик көмөк көрсөтүүдө колдонулуучу административдик чаралардын тике мүнөзү башкаруу субъектисинин компетенциясынын чегинде дарек ээси үчүн белгилүү иш-аракеттерди жасоодо юридикалык жактан милдеттүү болгон жана белгилүү бир аракеттерди аткарууда императивдик мүнөзгө ээ түздөн-түз эскертүүнү камтыган башкаруунун укуктук актысы түрүндөгү башкаруу чечимин кабыл алуусу аркылуу чагылдырылат.

Инвестициялык процессти мамлекеттик башкаруунун административдик ыкмалары мамлекеттик менчик объектилерине карата колдонулушу мүмкүн. Алар тиешелүү ыйгарым укуктарга ээ болгон мамлекеттик бийлик органдарынын бул объектилерге жана аларда болуп жаткан процесстерге тикелей таасир этүүсүнөн турат.

Мамлекеттик таасир этүүнүн экономикалык ыкмалары – субъектилердин өздөрүнүн кызыкчылыгында да, бүтүндөй коомдун кызыкчылыгында да инвестициялык чечимдерди кабыл алууга өбөлгө түзүү жолу менен мамлекет инвестициялык иштин субъектилерине таасир этүүчү ыкмалар болуп саналат. Экономикалык ыкмаларга: кайра каржылоо коюмдарын, салыктык жеңилдиктерди белгилөө, жер жана жаратылыш ресурстары сыяктуу инвестициялык ресурстар үчүн салык коюмдарын, тарифтерди жана төлөмдөрдү дифференциялоо кирет.

Инвестициялык процессти мамлекеттик жөнгө салуунун кыйыр ыкмалары инвестициялык ишти жүзөгө ашыруу процессинде сакталууга тийиш болгон эрежелерди, ченемдерди жана чектөөлөрдү белгилөөдөн турат жана мамлекеттик администрациялык иштин субъектилери тарабынан жөнгө

салынуучу мамилелерге таасир этүүнүн экономикалык каражаттарына негизделет (2.1- сүрөт).

2.1- сүрөт. Инвестициялык ишмердүүлүктү мамлекеттик жөнгө салуунун ыкмалары

Булак: [автор тарабынан түзүлгөн]

Адатта, мамлекет инвестициялык процесстер жаатындагы максаттарга жетүү үчүн административдик жана экономикалык ыкмаларды айкалыштырат. Инвестициялык ишти жигердештирүү негизинен финансылык, насыялык, амортизациялык, баа, салыктык, валюталык, инвестициялык саясатты ишке ашырууга көз каранды болот.

Инвестициялык процесстерди мамлекеттик жөнгө салуунун экономикалык рычагдары активдүү ыкмалар болуп саналат жана алар кыйла ар түрдүү, бирок негизгилери: салыктар, мамлекеттин инвестициялык ишмердүүлүккө тикелей катышуусу, эркин экономикалык аймактарды түзүү, ресурстарды кайра бөлүштүрүү, баа түзүү, тышкы жана ички инвестицияларды тартуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүү болуп эсептелет.

ЕАЭБ өлкөлөрүнүн экономикасында түзүлгөн кырдаалды талдоо мындай жагдайда инвестицияны өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу маселелерин чечүү мүмкүн эмес деген тыянакка алып келет жана инвестициялык чөйрөдө мамлекеттин ролун күчөтүүнү, мамлекеттик жана рыноктук жөнгө салуунун оптималдуу айкалышын издөөнү талап кылат.

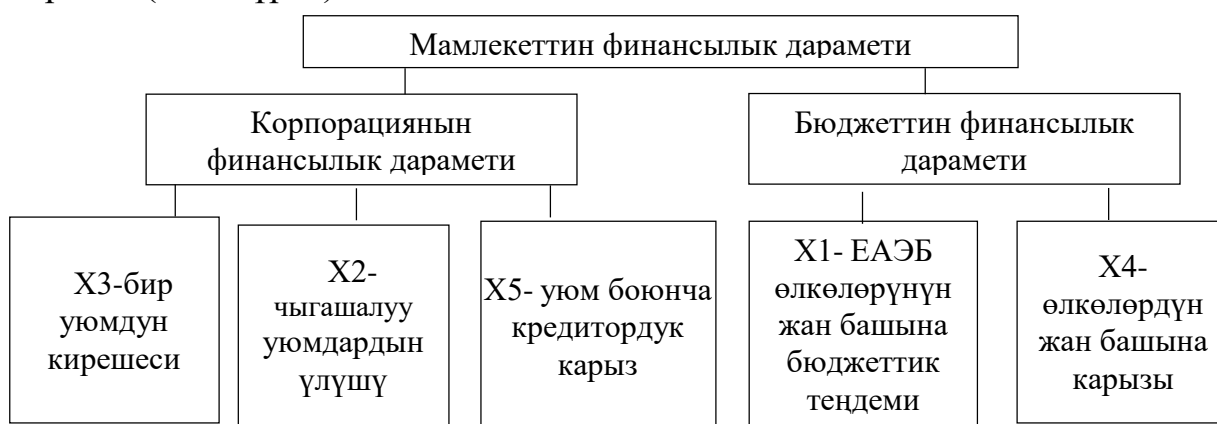
Инвестициялык ишмердүүлүктү жөнгө салуу максаттуу багытталып, инвестиция үчүн реалдуу мүмкүнчүлүктөрдү жана шарттарды түзүүнү караган жерде эң чоң ийгиликке жетишилет, ал эми мамлекет экономикалык жана социалдык маселелерди чечүү үчүн инвестициялык процесстин катышуучуларынын бири болуп калат.

2022-2023-жылдары ИДПнын өсүшү байкалат жана экономикада инвестициялык жигердүүлүктүн жанданышы күтүлүүдө. Калктын

кирешелеринин өсүшүнө байланыштуу улуттук экономиканын инвестициялык мүмкүнчүлүгү чыңдалууда.

Неоклассикалык экономикалык теориянын өңүтүнөн алып караганда инвестициянын көлөмү керектөө жана топтоо (үнөмдөө) ортосунда алынган кирешенин бөлүштүрүлүшүнө жараша болот. Калктын жан башына орточо кирешеси төмөн болгон шартта алардын негизги үлүшү (75–80%) керектөөгө жумшалат. Жарандардын кирешесинин көбөйүшү инвестициялык ресурстардын булагы болуп саналган аманаттарга бөлүнгөн үлүштүн көбөйүшүн жаратат, бул инвестициялардын көлөмүнүн олуттуу өсүшүнө алып келет [Мэнкью, Н. Г. Принципы микроэкономики [Текст] / Н. Г. Мэнкью // - 2-е изд. - СПб. : Питер, 2003. - 554 с.]

Биз изилдөөбүздүн алкагында ЕАЭБ өлкөлөрүнүн инвестициялык жигердүүлүгүнө таасир этүүчү бир конкреттүү факторду карап чыгып, инвестициялык жигердүүлүккө финансылык фактордун тийгизген таасирине баа беребиз (2.2 - сүрөт).

2.2- сүрөт. ЕАЭБдин финансылык дараметинин инвестициялык жигердүүлүктүн фактору катары сунушталган түзүмү

Булак: [автор тарабынан түзүлгөн]

Заманбап экономикалык адабияттарда аймактын финансылык дарамети мамлекеттин финансылык ресурстарынын, мүмкүнчүлүктөрүнүн жана объективдүү мүнөздөмөлөрүнүн жыйындысы катары аныкталат, алар инвестицияларды тартуу жана инвестициялык иш-чараларды жүргүзүү үчүн чоң мааниге ээ.

Сунушталган түзүм ЕАЭБ өлкөлөрүндөгү инвестициялык жигердүүлүктүн азыркы абалына шай келет.

2.1-таблицада көрсөтүлгөндөй, 2023-жылы ЕАЭБге инвестицияларды каржылоонун негизги булагы корпорациялардын өздүк каражаттары болуп саналат, ал эми тартылып келинген инвестициялардын арасында банк насыялары басымдуулук кылат.

2.1 - таблица. Негизги капиталга инвестицияларды каржылоо булактары, % менен

Көрсөткүч	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Армения										
Негизги капиталга инвестициялар, анын ичинде бардыгы	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Өздүк каражаттар	41,1	39,5	44,0	34,3	38,5	36,8	35,0	44,4	47,0	
Чогултулган каражаттар	14,2	18,8	17,8	28,3	24,3	23,5	26,2	16,6	9,0	
Бюджеттик каражаттар	15,4	12,7	9,7	9,3	9,0	12,1	15,8	14,1	19,2	
Анын ичинде калктын каражаттары	23,5	24,1	25,1	24,6	24,8	24,2	18,2	18,8	17,3	
Башка каражаттар	5,8	4,9	3,4	3,5	3,4	3,4	4,8	6,1	7,5	
Беларусь										
Негизги капиталга инвестициялар, анын ичинде бардыгы	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Өздүк каражаттар	38,5	39,7	38,8	38,5	40,1	40,6	42,5	44,9	43,6	
Чогултулган каражаттар	31,8	23,3	21,0	12,9	11,7	13,6	13,9	18,2	14,1	
Бюджеттик каражаттар	15,8	21,8	23,7	24,9	21,4	20,3	19,3	17,8	20,4	
Анын ичинде калктын каражаттары	10,0	12,2	12,5	11,9	11,7	10,4	11,3	12,0	14,1	
Башка каражаттар	3,9	3,9	4,0	5,6	7,2	9,0	8,3	8,3	7,8	
Казакстан										
Негизги капиталга инвестициялар, анын ичинде бардыгы	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Өздүк каражаттар	52,0	51,9	52,3	62,9	66,7	71,1	61,5	62,4	64,3	
Чогултулган каражаттар	22,9	23,8	24,0	15,3	14,1	9,9	12,1	13,5	11,3	
Бюджеттик каражаттар	20,3	18,5	17,1	16,0	12,7	12,2	19,2	15,6	15,5	
Анын ичинде калктын каражаттары	4,8	5,8	6,6	5,8	6,5	6,8	7,2	8,3	8,9	
Башкалар	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Кыргызстан										
Негизги капиталга инвестициялар, анын ичинде бардыгы	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Өздүк каражаттар	33,6	29,4	22,7	25,5	32,4	32,4	39,3	31,7	33,3	
Чогултулган каражаттар	37,8	39,6	40,9	40,2	25,9	25,5	17,1	21,7	21,4	
Бюджеттик каражаттар	3,9	4,9	9,0	6,7	5,5	4,5	4,5	5,6	10,6	
Анын ичинде калктын каражаттары	22,3	23,5	23,2	23,3	30,1	31,9	34,5	35,8	29,5	
Башкалар	2,4	2,6	4,2	4,3	6,1	5,7	4,6	5,2	5,2	
Орусия										
Негизги капиталга инвестициялар, анын ичинде бардыгы	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Өздүк каражаттар	45,7	50,2	51,0	52,1	53,0	55,0	55,2	56,0	54,2	
Чогултулган каражаттар	17,8	15,1	17,2	16,7	16,1	15,0	15,1	15,9	15,4	
Бюджеттик каражаттар	17,0	18,3	16,4	16,3	15,3	16,2	19,1	18,3	20,2	
Башкалар	19,5	15,6	15,4	14,9	15,6	13,8	10,6	9,8	10,2	

*Россияда калктан каражат чогултулбайт.

Булак: ЕАЭБдин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс].

- Расмий маалымат. – Кируу режими: <https://eec.eaeunion.org/> - башкы беттен.

Негизги капиталга инвестициялардын жалпы көлөмүндө инвесторлордун басымдуулугу ачык байкалат, мында негизги бөлүгүн жеке инвестициялар (62,7%) түзөт. Бул жагдай дагы баалоо учурунда изилдөө объектинин түзүмүн көрсөтүү туура экендигин тастыктайт.

ЕАЭБге катышкан өлкөлөрдүн ичинен аймактык бирикменин натыйжалуу финансылык башкаруу тутумун камсыз кылуучу инвестициялык активдүүлүгү жогору өлкөнү аныктоо максатында инвестициялык жигердүүлүктүн финансылык факторлорунун динамикасына изилдөө жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн методологиялык негизин регрессиялык талдоо, статистикалык байкоо, топтоштуруу жана көп өлчөмдүү чөйрө ыкмалары, ЕАЭБ өлкөлөрүнүн мамлекеттик жана чарбалык субъектилердин инвестициялык ишмердүүлүгү жөнүндө статистикалык маалыматтарынын маалыматтык базасы түзөт. Методологиялык иштеп чыгуулардын негизинде ЕАЭБ өлкөлөрүнүн инвестициялык жигердүүлүгүнүн рейтингдери түзүлүп, таасир этүүчү факторлордун динамикасы изилденди.

ЕАЭБ өлкөлөрүнүн финансылык мүмкүнчүлүктөрүн изилдеп чыгып, төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик:

1. Бир уюм үчүн ишмердүүлүктүн сальдолук каржысы боюнча (АКШ доллары) Кыргызстан алдыда (13348), андан кийин Армения (5337), Беларусь (1299), Казакстан (305) жана Россия (57) турат.

2. Чыгашалуу уюмдардын үлүшү Россияда - 26,49%, Арменияда - 18,87%, Кыргызстан - 18%, Казакстанда - 12% жана Беларуста эң төмөнкү көрсөткүч болгону 9%ды түзөт.

3. Бир уюмдун насыялык карызы Россияда - 191,0 миң АКШ долларын, Арменияда - 9,4 миң долларды, Беларуста - 5,2 миң долларды, Кыргызстанда - 3,3 миң долларды түздү. Ал эми Казакстанда эң төмөнкү көрсөткүч – 1,9 миң АКШ долларын түзөт.

4. Мамлекеттик бюджеттик карыздын көлөмү боюнча эң төмөнкү көрсөткүчтөр Россияда - жан башына бюджет 69 гана долларды түзсө, Кыргызстанда - 738 доллар, Армения менен Белоруссияда - 2800 долларга жакын, Казакстанда - 2425 долларга туура келет.

ЕАЭБ өлкөлөрүнүн мамлекеттик жана чарбалык субъектилеринин инвестициялык ишмердүүлүгү жөнүндө статистикалык маалыматтык базаларын методологиялык иштеп чыгуулардын жана ЕАЭБ өлкөлөрүнүн инвестициялык жигердүүлүгүнө таасир этүүчү факторлордун динамикасын изилдөөнүн негизинде: ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин ичинен инвестициялык жигердүү өлкө Россия болуп саналат, андан ары Кыргызстан, Армения, Беларусь деген жыйынтык чыгарууга болот.

“ЕАЭБ өлкөлөрүндө жана Кыргыз Республикасында инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмдерин өнүктүрүү” деп аталган үчүнчү главада Кыргыз Республикасында жана Евразия экономикалык биримдиги (ЕАЭБ) өлкөлөрүндө инвестициялык ишмердүүлүктүн абалына талдоо, инвестициялык ишмердүүлүктү башкаруунун институционалдык тутумун жана ЕАЭБ интеграциясы шарттарында

инвестицияларды тартуунун натыйжалуулугун жогорулатуу механизмдерин калыптандыруу каралат.

Ар кандай экономиканын абалы өлкөнүн инвестициялык жигердүүлүгүнүн деңгээлине түздөн-түз көз каранды, ал мамлекеттик жана жеке финансылык ресурстарды негизги капиталга, атап айтканда, капиталдык курулушту ишке ашырууга, өндүрүштүн жана тейлөөнүн инфратүзүмүн өнүктүрүүгө, өндүрүштүк фонддорду чындоого инвестициялоо аркылуу мамлекеттин прогрессивдүү өнүгүүсүнөн көрүнөт.

ЕАЭБ Евразия экономикалык комиссиясынын электрондук порталынын маалыматына ылайык, ЕАЭБ өлкөлөрүндө негизги капиталга инвестициялардын көлөмү төмөнкү, 3.1-таблицада берилди.

3.1 - таблица. ЕАЭБ өлкөлөрүндө 2018-2022-жылдары негизги капиталга тартылган инвестициялар (НИК), учурдагы баалар боюнча млн. АКШ доллары жана ИДПга карата пайыз менен

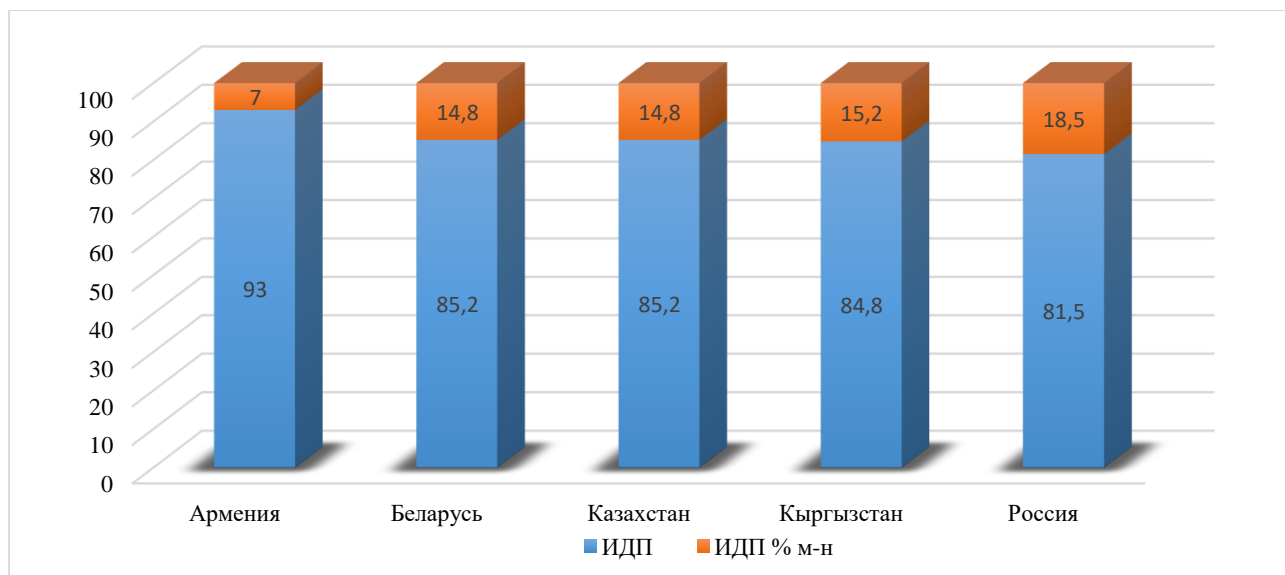
	2013ж	2014ж	2015ж	2016ж	2017ж	2018ж	2019ж	2020ж	2021ж	2022ж		
										НИК	ИДП	ИДПга карата % менен
Армения	1 107	1 115	1,008	855	891	902	938	887	1,014	1 371	19,513	7,0
Беларусь	23 361	21,956	12,745	9 356	10,879	12,256	13,788	12,046	12 221	10,781	73 044	14,8
Казакстан	39,918	36,785	31,681	22,686	26,904	32430	32859	29,713	31,083	33 120	223 445	14,8
Кыргызстан	1,711	2,011	1,975	1,938	2 109	2 201	2324	1,594	1 452	1,657	10 930	15,2
Орусия	422 698	366 148	229 100	220 461	274 769	284 330	298610	283 483	315 540	421 196	2 274 461	18,5
ЕАЭБ	488 795	428 015	276 509	255 296	315 552	332 119	348519	327 723	361 310	468 125	2601393	18,0

* Көрсөткүч ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин улуттук (борбордук) банктарынын бир жылдык курсу боюнча эсептелди: Беларусь үчүн - Беларусь акчасынын АКШ долларына карата орточо алынган курсу боюнча, Армения, Казакстан, Кыргызстан жана Россия үчүн - улуттук валюталардын АКШ долларына карата орточо курсу боюнча.

Булак: ЕЭК ЕАЭБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс]. - Расмий маалымат. - Кирүү режими: <https://ees.eaeunion.org/> . - башкы беттен.

ЕАЭБ өлкөлөрүндө улуттук экономиканын көлөмү менен салыштырылуучу негизги капиталга инвестициялардын эң чоң көлөмү, албетте, Россия Федерациясында байкалат, мында бул көрсөткүч 2023-жылдын башына карата 413,1 млрд АКШ долларын же ИДПнын 18%ын түздү (3.1-сүрөт). Ошол эле учурда, 2018-жылга салыштырмалуу Россияда негизги капиталга инвестициянын көлөмү 1,45 эсеге өскөн.

2023-жылдын башына карата негизги капиталга инвестициялардын (номиналдык мааниде да, ИДПга карата да) эң аз көлөмү Армения Республикасына туура келген, мында ал болгону 1,2 млрд АКШ долларын же ИДПнын 6%ын түзгөн. 2018-жылга салыштырмалуу бул көрсөткүч 1,37 эсеге өскөн.

3.1 - сүрөт. ЕАЭБ өлкөлөрүндө 2023-жылдын башына карата негизги капиталга инвестициялардын көлөмү ИДПга карата пайыз менен

Булак: Автор тарабынан ЕАЭБ ЕЭК маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс]. - Расмий маалымат. - Кируу режими: <https://eec.eaeunion.org/>. - башкы беттен. ИДП % м-н

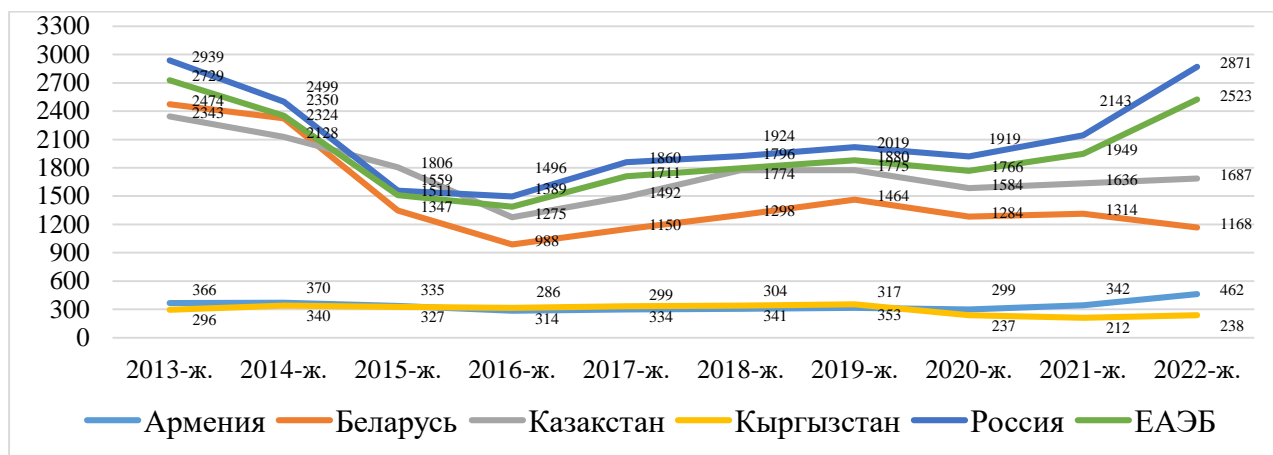
Евразиялык экономикалык биримдиктин башка өлкөлөрүндө, атап айтканда Беларусь, Казакстан жана Кыргызстанда 2023-жылдын башына карата ИДПга карата негизги капиталга инвестициянын көлөмү Армения Республикасына караганда 15% же 2,5 эсе көп болгон. Ошону менен бирге, 2018-2022-жылдарга карата ИДПга карата негизги капиталга инвестициялардын эң көп көлөмү 2019-жылы Кыргыз Республикасында катталганын, бул көрсөткүч ИДПнын 26% түзгөнүн белгилей кетүү керек.

Ошол эле учурда, 2023 -жылдын башына карата Кыргыз Республикасында негизги капиталга инвестициялардын көлөмү 2018-жылга салыштырмалуу 1,33 эсеге, Беларусь Республикасында 1,13 эсеге кыскарган. ЕАЭБдин башка өлкөлөрүндө ошол эле мезгилде негизги капиталга инвестициялардын көлөмүнүн өсүшү байкалган. ЕАЭБ өлкөлөрүндө ИДПга карата негизги капиталга инвестициялардын орточо көлөмү 2023-жылдын башына карата 18 % түзгөн.

Эгерде ЕАЭБ өлкөлөрүнүн ичинен калктын жан башына негизги капиталга инвестициялардын көлөмүн салыштыра турган болсок, анда бул көрсөткүчтүн эң жогорку маанисин 2023-жылдын башына карата Россия көрсөтө алды – жан башына 2871 АКШ доллары деңгээлинде (3.2- сүрөт).

Экинчи жана үчүнчү орундар Казакстан менен Беларусия турат. Кыргызстан бул көрсөткүч боюнча акыркы бешинчи орунду ээледі, анда калктын жан башына негизги капиталга инвестициялардын көлөмү 238 АКШ долларын гана түзөт. Ошол эле учурда Россияда 2023-жылдын башына карата негизги капиталга инвестициянын көлөмү Кыргызстанга салыштырмалуу 11,8 эсеге, Казакстанга салыштырмалуу 1,7 эсеге көп болгон. ЕАЭБ өлкөлөрү боюнча 2023-жылдын башында бул көрсөткүч жан башына 2523 АКШ долларын түздү,

бул негизинен Россия Федерациясындагы жогорку көрсөткүчтүн эсебинен жетишилди.

3.2- сүрөт. 2013-2022-жылдары ЕАЭБ өлкөлөрүндө калктын жан башына негизги капиталга инвестициялардын көлөмү, АКШ доллары менен

Булак: Автор тарабынан ЕАЭБ ЕЭК маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс] -. Расмий маалымат. - Кируу режими: <https://eec.eaeunion.org/>.- башкы беттен.

2013-жылдан 2023-жылдын башына чейинки жогоруда көрсөтүлгөн мезгилде бул көрсөткүч 1,26 эсеге Арменияда гана өскөн. ЕАЭБдин башка өлкөлөрүндө бул мезгилде калктын жан башына негизги капиталга инвестициялардын көлөмүнүн төмөндөшү байкалган. Алсак, Белоруссияда – 2,2 эсеге, Казакстанда – 1,4 эсеге, Кыргызстанда – 1,24 эсеге, Россияда – 1,02 эсеге кыскарган.

Биздин аналитикалык изилдөөбүз үчүн ЕАЭБ өлкөлөрүнүн ишке ашырылып жаткан инвестициялык саясатындагы артыкчылыктарын чагылдырган негизги капиталга инвестициялардын түзүмүн изилдөө өзгөчө кызыгууну жаратат, муну төмөнкү 3.2-таблицадан көрүүгө болот.

3.2-таблица. ЕАЭБ өлкөлөрүндө негизги капиталга инвестицияларды пайдалануунун артыкчылыктуу багыттары

Өлкөнүн аталышы	Инвестициялардын багыты
Армения Республикасы	1. Кыймылсыз мүлк менен байланышкан бүтүмдөр 2. Транспорт жана кампа 3. Электр энергиясы
Беларусь Республикасы	1. Кыймылсыз мүлк менен бүтүмдөр 2. Өндүрүш өнөр жайы 3. Айыл жана токой чарбасы
Казакстан Республикасы	1. Тоо-кен өнөр жайы 2. Кыймылсыз мүлк менен аткарымдар 3. Транспорт жана кампа
Кыргыз Республикасы	1. Тоо-кен өнөр жайы 2. Транспорт жана кампа 3. Электр энергиясы
Россия Федерациясы	1. Транспорт жана кампа 2. Тоо-кен өнөр жайы 3. Өндүрүш өнөр жайы

Булак: Автор тарабынан ЕАЭБ ЕЭК маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс] -. Расмий маалымат. - Кируу режими: <https://eec.eaeunion.org/>.- башкы беттен.

Ошондой эле, Беларусь Республикасын кошпогондо, ЕАЭБ өлкөлөрүндө азык-түлүк коопсуздугу маселелерине жетиштүү көңүл бурулбайт, аны айыл чарбасын өнүктүрүүгө жетиштүү каржылоо менен чечүүгө болот.

Мындан тышкары, ЕАЭБ өлкөлөрүндө суу менен камсыздоо, маалымат жана коммуникациялар, билим берүү жана саламаттыкты сактоо, илимий-техникалык ишмердүүлүк, социалдык камсыздоо, дүң жана чекене соода, мамлекеттик башкаруу жана коргонуу тармактарына инвестицияларды тартууга жетишсиз көңүл бурулган. Жогоруда саналган ЕАЭБ өлкөлөрүнүн экономика тармактарына инвестициялардын эң аз көлөмү багытталган.

Негизинен ишканалардын жана уюмдардын каражаттарынын эсебинен каржыланган негизги капиталга инвестициялардан тышкары, ЕАЭБ өлкөлөрү ар кандай долбоорлорду каржылоо үчүн чет өлкөлүк инвестициялардан да каражат алышат.

Төмөндөгү таблицадан көрүнүп тургандай, 2022-жылы ЕАЭБ өлкөлөрүнүн ичинен тике инвестициянын эң чоң көлөмү Казакстанга багытталган. Ошол эле учурда, 2022-жылы бул өлкөгө келип түшкөн тике инвестициялардын көлөмү 2013-жылга салыштырмалуу 1,9 эсеге азайып, 4926,6 млн. АКШ долларын түзгөн, 3.3-таблицадагы маалыматтар.

3.3-таблица. 2013-2022-жылдары ЕАЭБ өлкөлөрү боюнча тике инвестициялардын келип түшүүсү, млн АКШ доллары

	2013ж	2014ж	2015ж	2016ж	2017ж	2018ж	2019ж	2020ж	2021ж	2022ж
Армения	346,1	406,6	184,1	333,8	252,7	266,9	100,3	58,6	366,4	998,1
Беларусь	2 246,1	1 862,0	1 652,3	1 246,9	1 276,3	1 426,5	1 273,3	1 393,2	1 230,7	1 613,0
Казакстан	10 011,3	7 308,1	6 577,8	17 223,8	4 757,4	353,3	3 730,9	7 206,0	4 566,7	4 926,6
Кыргызстан	626,1	348,0	1 141,7	615,9	-107,2	144,2	403,9	-401,5	226,2	54,9
Орусия	69 218,9	22 031,3	6 853,0	32 538,9	28 557,5	8 784,8	31 974,8	9 478,8	40 450,0	-39 799,8

Булак: Автор тарабынан ЕАЭБ ЕЭК маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс]. - Расмий маалымат. - Кирүү режими: <https://eec.eaeunion.org/>. – башкы беттен.

Тике инвестициялардын көлөмү боюнча экинчи орунду Беларусь ээлейт, анын экономикасына 2022-жылы 1613 миллион АКШ доллары же 2013-жылга салыштырмалуу 1,4 эсеге аз каражат түшкөн. Үчүнчү орунда 2022-жылы түз инвестициянын көлөмү 998,1 миллион АКШ долларын түзгөн же 2013-жылга салыштырмалуу 2,9 эсе көп болгон Армения турат. 2022-жылы Кыргызстанга түз инвестиция 2013-жылга салыштырмалуу 11,4 эсе аз түшкөн.

Россияда 2022-жылы Украинада атайын аскердик операциянын башталышына байланыштуу тике инвестициялардын олуттуу агып чыгышы катталып, анын көлөмү – 39799,8 миллион АКШ долларын түзгөн.

Мындай жыйынтыктар ЕАЭБ өлкөлөрүндө инвестициялык иш-чараларды ишке ашыруу боюнча жетиштүү чаралар көрүлбөй жатканын, мамлекеттик инвестицияларга көмөк көрсөтүүнүн натыйжасыз формалары жана ыкмалары колдонулуп жаткандыгын көрсөтүүсү мүмкүн.

Ушуга байланыштуу инвестицияларды тартуудагы көйгөйлөрдү жана натыйжалуу инструменттерди аныктоо максатында ЕАЭБ өлкөлөрүндөгү инвестициялык саясаттын иш-чараларын талдап, салыштырып көрдүк.

Жогорудагы системаланган маалыматтардын негизинде төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот.

1. ЕАЭБ өлкөлөрүнүн аймагында инвестицияларды тартуунун стандарттуу да, уникалдуу да аспаптары колдонулат.

2. Эркин (атайын, өзгөчө) экономикалык аймактар ЕАЭБдин бардык өлкөлөрүндө кеңири колдонулат, анткени инвестиция тартуунун бул инструментинин жогорку суроо-талаптары жана натыйжалуулугу алардын аймагында бир нече эркин экономикалык аймактын болушу менен тастыкталат. Кыргыз Республикасы өзгөчө болуп турат, мында, чындыгында, бир гана “Бишкек ЭЭА” иштеп жатат.

3. Инвестицияларды тартуу үчүн индустриалдык парктар (аймактар), жогорку технологиялык парктар, атайын административдик райондор активдүү пайдаланылууда. Бирок бул аспаптар ЕАЭБдин Армения менен Кыргызстандан башка ири экономикасы бар өлкөлөрүнө мүнөздүү.

4. Инвестицияларды тартуунун жаңы уникалдуу инновациялык аспаптарды да белгилей кетүүгө болот: Арменияда электрондук бажы декларациялоо системасы жана “коридорлор” тутуму; Беларусиянын чакан шаарларында жана калктуу конуштарында бизнес үчүн жеңилдиктер жана преференциялар; Казакстанда дүйнөлүк жана жергиликтүү фондулук рынокторго инвестиция салуу үчүн мобилдик тиркеме, IT-компаниялардын, илимий институттардын, өнөр жай ишканаларынын жана мамлекеттик органдардын өз ара аракеттенүүсү үчүн атаандаштыкка жөндөмдүү продукцияларды түзүү боюнча атайын платформа, экспорттук акселератор; Россия Федерациясында бизнес процедураларын жөнөкөйлөтүү үчүн максаттуу моделдер; инвестициялык климаттын улуттук рейтинг, аймактык инвестициялык стандарт, атаандаштыкты өнүктүрүү стандарты, атайын инвестициялык келишимдер, инвестициялык салыктык чегерүү.

“Инвестициялык ишмердүүлүктү мамлекеттик жөнгө салуунун багыттары жана механизмдери” деп аталган төртүнчү главада инвестициялык процеске өбөлгө түзүүчү жана инвестициялык ишти өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү институттар катары мамлекеттик финансы-насыялык мекемелердин, салык тутумунун жана бажы-тариф тутумунун орду баяндалат.

Акыркы жылдары өкмөт чет элдик инвестицияларды көбөйтүүгө, бизнес климатты жакшыртууга жана өлкөнүн соода байланыштарын кеңейтүүгө багытталган бир катар экономикалык реформаларды жүргүздү. Акыркы жыйырма жыл ичинде өкмөт туруктуу, сапаттуу жана инклюзивдүү экономикалык өсүш үчүн маанилүү фактор болгон макроэкономикалык туруктуулукка жетишүүдө олуттуу ийгиликтерге жетишти. Бул калктын жан башына кирешенин жогорулашына алып келди жана жакырчылыктын олуттуу кыскарышын шарттады.

Туруктуу каржылоо жана каржылык жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу узак мөөнөттүү экономикалык жана социалдык өнүгүү ресурстары үчүн маанилүү болуп саналат, бул өкмөткө башка маанилүү тармактар менен катар, мисалы, айыл чарбага, билим берүүгө жана «жашыл» экономикага инвестициялоого мүмкүндүк берет.

Аймактык инфратүзүмдү инвестициялоонун натыйжасында, 2040-жылга карата республика Борбордук Азиянын, ЕАЭБдин, Жакынкы Чыгыштын, Кытайдын жана Европанын маалыматтык-коммуникациялык мейкиндиктерин бириктирген Улуу Жибек жолундагы санариптик хабга айланат. Өкмөт чакан жана орто ишканалардын финансыга жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу аркылуу өлкөдөгү бизнес-чөйрөнү калыптандыруу жана чыңдоо боюнча саясатты жүргүзүүдө. Бул жерде ар кандай өлкөлөр менен биргелешкен өнүктүрүү фонддору түрүндө сунушталган мамлекеттик финансы-насыялык мекемелер да акыркы олуттуу роль ойнойт.

Кыргыз Республикасында түрдүү өлкөлөр, анын ичинде Венгрия, Өзбекстан жана Россия менен кызматташууда түзүлгөн бир нече өнүктүрүү фонддору бар. Кыргыз-Венгрия өнүктүрүү фонду билим берүү, маданият жана саламаттыкты сактоо тармагындагы долбоорлорду колдоону максат кылса, кыргыз-өзбек өнүктүрүү фонду эки өлкөнүн ортосундагы экономикалык кызматташтыкты жакшыртууга басым жасайт. Орус-кыргыз өнүктүрүү фонду энергетика, транспорт жана айыл чарба сыяктуу түрдүү тармактарда биргелешкен инвестициялык долбоорлорду колдоого багытталган. Бул өнүктүрүү фонддору Кыргыз Республикасынын экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнө көмөк көрсөтүүдө жана ар түрдүү өлкөлөрдүн ортосундагы кызматташтыкты чыңдоодо маанилүү роль ойнойт. 4.1-таблицада Кыргыз Республикасында иштеп жаткан Өнүктүрүү фонддорунун мүнөздөмөсү берилет.

Кыска мөөнөт ичинде максималдуу сандагы жумушчу орундарын түзө ала турган, ал эми узак мөөнөттүү келечекте экономиканын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуучу жана дүйнөлүк экономикада өз ордун ээлей ала турган экономика тармактарын өнүктүрүүгө негизги басым жасоо керек. Долбоорлорду ийгиликтүү ишке ашыруу, инвестицияланган каражаттардын натыйжалуулугун жогорулатуу жана бул долбоорлорго байланыштуу бизнес-чөйрөнү өнүктүрүү максатында жогоруда аталган Фонддор түзүлгөн.

Мамлекеттик финансылык институт болуп саналган Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы республиканын банк тутумунда акча-насыялык, валюталык саясатты жана көзөмөлдү жүзөгө ашырат, жүгүртүүдөгү акча массасын жөнгө салууга багытталган акча-насыя саясатынын инструменти катары кыска мөөнөттүү баалуу кагаздар түрүндө кагазсыз ноталарды чыгарат.

4.1-таблица. Кыргыз Республикасындагы эки тараптуу өнүктүрүү фонддорунун мүнөздөмөсү

Өнүктүрүү фонддору	Венгриялык-Кыргыз фонду	Өзбек - Кыргыз фонду	Орус - Кыргыз фонду
Милдеттүү шарттар	Келечектеги долбоорлордо кеминде 30% венгриялык компонент	Биргелешкен көз карандысыз долбоорлор	Россиялык инвестордун капиталга катышуусу 30%дан кем эмес же 70%дан кем эмес продукциянын РФке экспорттолот, же болбосо насыянын 50-70%дан кем эмес суммасы РФте жабдууларды сатып алууга жумшалат.
Өз салымы	Каражаттын кеминде 15%	Долбоордун жалпы керектөөлөрүнүн 15-20%	Долбоордун наркынын 15-20%
Пайыздык чендер	жылына 1,5-7,5%	жылына 5%	жылына 4-8%
Макс.каржылоо суммасы	\$5 млн.долл.	\$8 млн.долл.	25 млн. доллар
Уставдык капитал	\$16 млн долл.	\$50 млн.долл.	\$500 млн.долл.

Булак: ПРООНдун маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн [Электрондук ресурс] -. Расмий маалымат. - Кирүү режими: <https://www.undp.org/publications>. – башкы беттен.

Ноталар 7 күндөн 364 күнгө чейинки мөөнөткө чыгарылат, арзандатуу менен жайгаштырылат жана номиналдык наркы боюнча төлөнөт. Ноталар жума сайын өткөрүлүүчү аукциондордо сунушталат. Аукциондорго тике катышуучулар (коммерциялык банктар жана институционалдык инвесторлор) катышууга укуктуу.

Улуттук банк финансы тутумундагы рыноктун негизги операторлору боюнча жыйынды маалыматтарды берет, алар 4.2 - таблицанда келтирилген.

Банктык эмес финансы рыногун өнүктүрүү максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2021-2025-жылдарга Кыргыз Республикасынын банктык эмес финансы рыногун өнүктүрүү стратегиясын бекитти.

4.2-таблица. Кыргыз Республикасындагы финансы секторунун катышуучуларынын категориялары жана саны

	2013ж	2014ж	2015ж	2016ж	2017ж	2018ж	2019ж	2020ж	2021ж	2022ж
Банктар	24	23	24	25	25	25	24	23	23	23
Банктык эмес финансы-насыялык мекемелер:										
Инвестициялык фонддор	8	9	9	9	9	4	3	---	---	---
"Кепилдик фонду" ААК	--	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Микрофинансы уюмдар, анын ичинде:	277	215	172	162	150	142	137	134	133	130
Микронасыялык компаниялар	208	154	109	103	96	95	89	87	86	87
Микронасыялык агенттиктер	65	56	57	53	47	39	39	38	37	34
Микрофинансылык компаниялар	4	5	6	6	7	8	9	9	10	9
Насыялык бирикмелер	153	135	125	110	110	106	95	92	88	84
Насыялык бирикмелердин финансылык компаниялары (НБФК)	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2

Булак: Улуттук банктын маалыматы боюнча автор тарабынан түзүлгөн [Электрондук ресурс]-. Расмий маалымат. - Кирүү режими: <https://www.nbr.kg/index1.jsp?item=2305&lang=RUS>. – башкы беттен.

Бул стратегиянын максаттары өлкөнүн баалуу кагаздар рыногун чыңдоо жана аны инвестициялык программаларды ишке ашыруунун негизги механизмдеринин бирине айландыруу, экономиканы капиталдаштыруунун курчуп бараткан көйгөйлөрүн чечүү максатында жеке аманаттарды жана жеке бизнестин бош каражаттарын, чет өлкөлүк капиталды натыйжалуу тартуу үчүн шарттарды түзүү, ошондой эле инвесторлордун ар кандай категорияларынын кызыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу болуп саналат. Стратегия төмөнкү үч негизги багытка багытталган:

- инвесторлордун мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын талапка ылайык коргоону камсыз кылуу аркылуу рынокто инвестициялык тобокелдиктин деңгээлин төмөндөтүү;

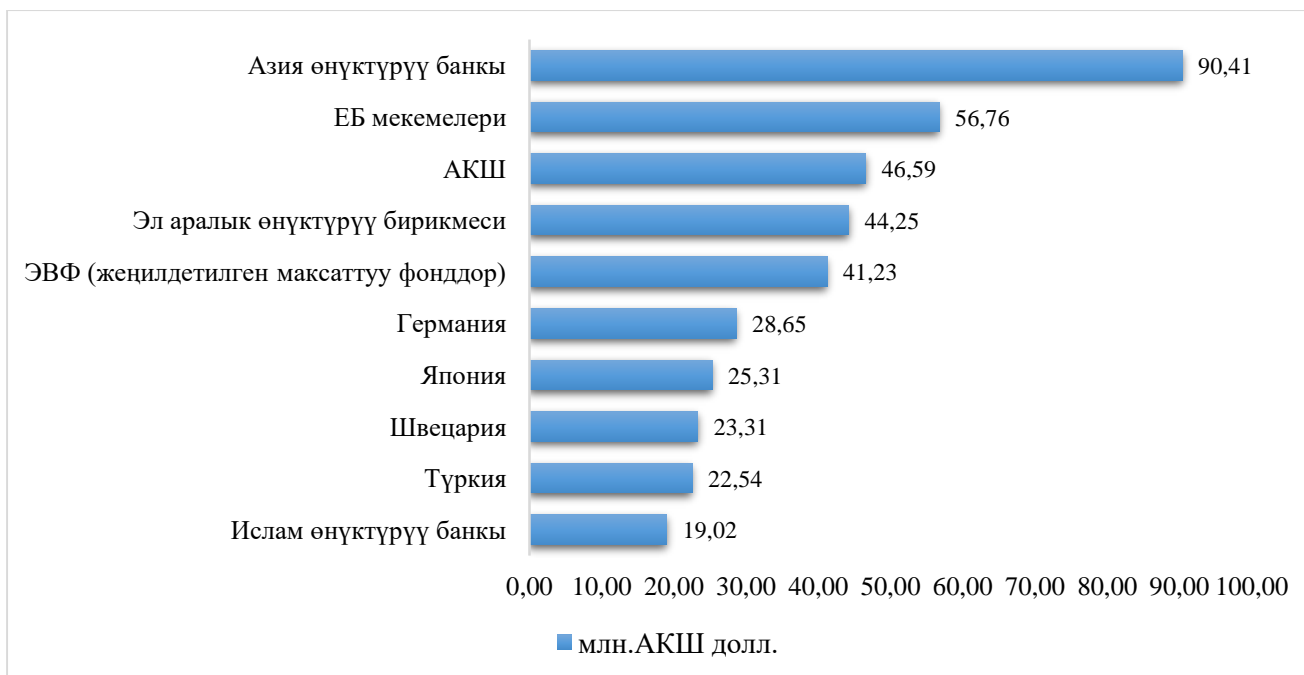
- аманаттардын жамааттык формаларын өнүктүрүү жана аларды инвестициялоонун тиешелүү принциптерин камсыз кылуу аркылуу инвесторлор куржунун жигердүү түзүү;

- фондулук рынокту жана анын институттарын жөнгө салуу үчүн реалдуу шарттарды түзүүгө багытталган мыйзам чыгаруу жана мамлекеттик башкаруу реформаларын жүргүзүү, ошондой эле;

- пенсиялык жана инвестициялык фонддор, ошондой эле камсыздандыруу компаниялары түрүндөгү институционалдык инвесторлордун чөйрөсүн кеңейтүү боюнча иш-чаралардын комплексин кабыл алуу, коммерциялык банктарды баалуу кагаздар рыногунун катышуучулары болууга түрткү берүүчү шарттарды түзүү.

Мамлекеттик каржылоонун эл аралык агымы Кыргыз Республикасынын финансылык муктаждыктарын канааттандырууга маанилүү таасирин тийгизүүдө. Агымдар салттуу болуп калган Өнүктүрүүгө расмий жардам (ӨРЖ) жана салттуу эмес (Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюмуна кирбеген) эки тараптуу жана көп тараптуу колдоо, эл аралык каржы институттары жана климаттык иш-чараларга байланыштуу фонддор болуп бөлүнөт. Көп тараптуу жана эки тараптуу институттардын колдоосу (гранттар, жеңилдетилген насыялар жана рыноктук насыялар) Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан 2018-2040-жылдарга Улуттук стратегияны ишке ашырууга олуттуу инвестицияларды тартууну камсыз кылган техникалык жардам жана инвестициялык саясат боюнча консультация берүү контекстинде каралат.

Ири донорлор жана артыкчылыктуу секторлор боюнча бөлүштүргндө, республикада алынган таза жана дүң ӨРЖнын жалпы көлөмү төмөнкүдөй. Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму билдиргендей, ӨРЖ өнөктөштөрү 2020-жылы 344,9 миллион АКШ долларынан 2019-жылы 445 миллион долларга жакын колдоо көрсөтүшкөн. Эки тараптуу жардамдын үлүшү 2018-жылдагы 54,6%дан 2020-жылы 34%га чейин төмөндөдү, анткени өлкө COVID-19 мезгилине кабылган жана МФУ жана ЕБ фискалдык жана бюджеттик дефицитти жоюу үчүн колдоону көбөйткөн (4.1- сүрөт).

4.1 - сүрөт. Кыргызстан боюнча жалпы таза жана дүң ӨРЖга сереп салуу

Булак: ПРООНдун маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн [Электрондук ресурс] -. Расмий маалымат. - Кирүү режими: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/Report.pdf>. - башкы беттен.

Стратегиялык планда жогорку технологиялык өндүрүштү тез өнүктүрүү, айыл чарбасына алдыңкы жашыл технологияларды киргизүү, инновациялык технопарктерди жана эркин экономикалык аймактарды өнүктүрүү, инвестициялык процесстерди активдештирүү үчүн ар кандай көмөк көрсөтүүлөрдү, салыктык өбөлгө түзүү тутумдарын, жеңилдиктерди, салык салуу аспаптарын, атайын инвестициялык салык насыяларын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү зарыл. Экономикада кызмат көрсөтүүлөрдү санариптештирүү, жаңы финансылык жана банктык технологиялар сыяктуу жаңы багыттардын пайда болушу инновациялардын өнүгүшүнө дем берип, акырында бул тармактарга инвестицияларды тартууну активдештирет жана салык системасын жакшыртууга өбөлгө түзөт [Туголбаева, Д. М. Налоговая система как стимул инвестиционного процесса [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Актуальные вопросы современной экономики – 2023. – №11. – С. 757-768.].

Азыркы учурда товардык рыноктордун глобалдашуусунун күчөшүнө байланыштуу, мамлекеттердин кошумча нарк чынжырына катышуусу дүйнөлүк экономикалык өз ара аракеттенүүнүн өнүгүүсүнүн маанилүү факторлорунун бири болуп калды. Дүйнөлүк кошумча нарк чынжырына катышпаган өлкө өзүнүн экономикалык өнүгүүсүндө артта калып, атаандаштык артыкчылыктарын жана продукциясынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн өнүктүрбөйт. Дүйнөлүк рынокто атаандаштык абдан катуу, ошондой эле ири корпорациялар жана чет элдик товарлар менен атаандашуу өтө кыйын. Ушуга байланыштуу бул факторлордун таасирин азайтуу үчүн бажы-тарифтик жөнгө салуу колдонулат, ал ата мекендик өндүрүүчүлөрдүн жана ички рыноктун кызыкчылыктарын коргоо боюнча иш-чаралардын комплекси болуп саналат.

Бажы-тариф саясаты ЕАЭБ деңгээлинде эркин соода аймактарын түзүүнүн алкагында айрым өлкөлөр менен сооданы либералдаштырууну эске алуу менен жүргүзүлүшү керек. Натыйжада берилген тарифтик преференциялар жогорулап, ички рынокто атаандаштык күчөйт.

ЕАЭБде бажы-тарифтик жөнгө салууну ишке ашыруу процессин изилдөө көрсөткөндөй, азыркы учурда ал негизинен саясий факторлордун да, протекционисттик факторлордун да таасиринен улам чектелип, ал тургай коңшулаш мамлекеттердин ортосундагы соода согуштарынын жана атаандаштыктын курчушу менен мүнөздөлөт. Жеткирүү чынжырлары бузулуп, инвестициялык саясат начарлоо менен, статистика өз ара сооданын согундаганы көрүнүп турат. Бирок азыркы этапта бул жөнгө салуучу системаны өнүктүрүүдөгү бардык кыйынчылыктарга карабастан, бажы-тарифтик жөнгө салуу экономикалык ишмердүүлүккө, тике чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу үчүн шарттарды түзүүгө, ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин экономикаларынын туруктуу иштешин камсыз кылууга жана өсүштүн ички булактарына басым жасоого көмөктөшүүчү таасирин тийгизүүнү улантууда. Бажы-тарифтик жөнгө салуунун аркасында ички рыноктор корголуп, экономикадагы прогрессивдүү түзүмдүк өзгөрүүлөргө өбөлгө түзүлөт. Товардын айрым топтору үчүн бажы жана тарифтик саясат чөйрөсүндө максаттуу жөнгө салуу, ЕАЭБдин ички рыногунун дезинтеграциясын болтурбоо боюнча иш-чараларды координациялоону көзөмөлдөө жана мониторинг жүргүзүү каралган.

Ошол эле учурда ЕАЭБ деңгээлинде ыйгарым укуктарды ишке ашыруу тартиби жөнгө салынбагандыгы менен байланышкан көйгөйлөр бар. Биринчиден, бул ЕЭКке жүктөлгөн ташып келүү бажы алымдарынын коюмдарын белгилөө жана өзгөртүү функцияларына тиешелүү, бирок мындай белгилөөнүн тартибин жана жөнгө салуучу таасирди андан ары баалоону аныктоочу өзүнчө ченемдик укуктук акт жок. Натыйжада, бажылык-тарифтик жөнгө салуунун экономикалык ыкмасын ыкчам ишке ашыруу принциби бузулууда, анткени тиешелүү методологиянын жоктугу динамикалуу өзгөрүп жаткан кырдаалдын шартында импорттук бажы алымдарынын коюмдарын ички рыноктордо мүмкүн болушунча кыска мөөнөттө өзгөртүүгө мүмкүндүк бербейт.

Ушуга байланыштуу импорттук бажы алымдарынын коюмдарын өлкө аралык жогору деңгээлде негиздүү белгилөө үчүн ченемдерди иштеп чыгуу, макулдашуу жана бекемдөө зарыл.

Ошону менен бирге аларды ченемдик бекемдөө мамлекеттик башкаруунун экономикалык ыкмаларын пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшүүчү бажы-тарифтик жөнгө салуунун маңызын объективдүү түшүнүүнү камсыз кылуу үчүн маанилүү.

Бажы-тарифтик жөнгө салууну инвестициялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн куралы катары кыйла натыйжалуу пайдалануу үчүн төмөнкүлөр зарыл:

– ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин ата мекендик өндүрүүчүлөрүн тышкы атаандаштыктан коргоо;

– ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин бюджеттерине инвестициялардын агымын камсыздоо;

– ЕАЭБдин натыйжалуу тышкы соода саясатын жүргүзүү.

Тышкы соода ишмердигин бажылык-тарифтик жөнгө салуунун жана инвестициялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн негизги милдеттери төмөнкүлөр болуп саналат: калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу таламында экономиканын туруктуу өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүү, ЕАЭБ алкагында товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн, капиталдын жана эмгек ресурстарынын бирдиктүү рыногуна кирүүдө бизнеске дем берүү, Кыргыз Республикасынын улуттук экономикасын комплекстүү модернизациялоо, өнөр жайлык кооперация жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу [Туголбаева, Д. М. Таможенно-тарифная система стимулирования развития инвестиционной деятельности [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Научный журнал «Экономика и бизнес: теория и практика». – 2023. – №11-3 (105) – С.106-114.].

Диссертациялык изилдөөнүн **“Инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизминин өркүндөтүү жана анын келечеги”** деген аталыштагы бешинчи главада артыкчылыктуу багыттар боюнча мамлекеттик каржылоонун инструменттери, чакан жана орто бизнес чөйрөсүндө инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмин өркүндөтүү, Кыргыз Республикасында инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмин өркүндөтүүнүн болжолу жана келечеги чагылдырылат.

Мамлекеттик каржылоо аспабы катары экономиканын эки артыкчылыктуу секторун: айыл чарба жана жашыл экономиканы тандап алдык. Айыл чарбасы салттуу түрдө чыгашалуу тармак болуп саналат жана дайыма мамлекеттик колдоону талап кылат. Жашыл экономика жаңы багыт жана тийиштүү мамлекеттик колдоо болгон учурда өлкөнү туруктуу экономикалык өсүшкө жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатууга алып келет.

Кыргыз Республикасы айыл чарба секторун өнүктүрүүнү колдоо үчүн тармакты каржылоонун насыялардан баштап субсидияларга чейинки бир нече инструменттерин колдонууда. Өкмөт дыйкандарга жана агробизнеске инвестициялык жана коммерциялык банктар аркылуу жеңилдетилген насыяларды берүүдө. Насыялар, адатта, үрөн, жер семирткич жана жабдуулар сыяктуу айыл чарба продукцияларын жана материалдарын сатып алуу үчүн колдонулат. Фермерлер тарабынан техниканы сатып алуу үчүн айыл чарба лизинги каржылоонун популярдуу инструменти болуп саналат.

Жеке камсыздандыруу компаниялары дыйкандарды аба ырайынын, зыянкечтердин же илдеттердин кесепетинен түшүмдүн жоголушуна байланыштуу жоготуулардан коргоого багытталган айыл чарбаны камсыздандыруу кызматтарын сунуштайт. Камсыздандыруу өндүрүштүк чыгымдардын жана түшүмдү жоготуудан улам тарткан зыяндын ордун жабат.

Нарк чынжырчасын каржылоо агроөнөр жайлык айыл чарба өндүрүшүнүн бардык катышуучуларына, фермерлерден баштап тамак-аш жана кайра иштетүү ишканаларына, анын ичинде тейлөө инфратүзүмүнүн дистрибьюторлоруна чейин насыяларды берүүнү камтыйт.

Бул жагдайда айыл чарбасы үчүн *каржылоонун төмөнкү инструменттери* каралышы мүмкүн жана алар учурдагы саясаттын жана ченемдик укуктук базанын алкагында иштелип чыгышы керек:

Фермерлерди, кайра иштетүүчү жана тамак-аш өнөр жайынын ишканаларын, логистика, маркетинг жана башка кызмат көрсөтүүлөрдүн кошумча нарк чынжырынын башка катышуучуларын каржылоонун масштабын көбөйтүү жолу менен айыл чарбасында *нарк түзүү чынжырын каржылоонун масштабдарын көбөйтүү*.

Айыл чарба өсүмдүктөрүн жана малды камсыздандыруунун масштабын кеңейтүү. Дыйкандарды табигый кырсыктардан, зыянкечтерден жана илдеттерден, баалардын өзгөрүүсүнөн болгон жоготуулардан коргогон камсыздандыруу продуктулары фермерлерге айыл чарба тобокелдиктерин башкарууга жана алардын соккуларга болгон аялуулугун азайтууга жардам берүү үчүн кеңейтилиши мүмкүн.

Кооперативдерге топтук насыя берүү. Кооперативдерге алардын мүчөлөрүнө насыя берүү үчүн бириккен каржылоону камсыз кылуу, арзан насыяга жетүүнү жеңилдетүү жана майда фермерлердин арасында айыл чарбасынын туруктуу өсүшүн колдоо.

Айыл чарба факторинги. Факторинг – фермерлерге өз дебитордук карыздарын (б.а. эсеп-фактураларды) факторингдик компанияга сатууга мүмкүндүк берген каржылоо инструменти.

Айыл чарба лизинги. Фермерлерге айыл чарба ишмердүүлүгү үчүн жабдууларды, техникаларды жана башка активдерди ижарага алууга мүмкүндүк берүүчү финансылык инструмент, аларды Кыргыз Республикасында кеңейтүүгө болот.

Насыялык кепилдиктерди берүү үчүн апекс каржы институту. Катышуучу финансы институттарына насыялык кепилдиктерди берүү, майда фермерлерге насыя берүү жана айыл чарбасын туруктуу каржылоого көмөк көрсөтүү үчүн борбордук апекс институтун түзүү сунушталат.

Айыл чарба продукциясын максаттуу каржылоо. Максаттуу каржылоо, кошумча нарк чынжырларын бекемдөө жана сектордун туруктуу өсүшүнө көмөк көрсөтүү аркылуу конкреттүү айыл чарба продукциясын өндүрүүнү, кайра иштетүүнү жана сатууну колдоо.

Долбоорду каржылоо механизмдери. Айыл чарба секторунун өсүшүнө жана туруктуулугуна салым кошуу, банктар, каржы институттары же адистешкен кредиторлор менен өнөктөштүк аркылуу ири айыл чарба долбоорлорун каржылоону түзүмдөштүрүү.

Кыргыз Республикасы экологиялык натыйжалуулук индекси боюнча 180 өлкөнүн ичинен 105-орунда турат. 2026-жылга чейин Улуттук өнүктүрүү программасы боюнча “Жашыл экономиканын стандарттары” улуттук тутумун ишке киргизүү, жашыл инвестициялык фондду түзүү, “Жашыл коомдук транспорт” долбоорун ишке киргизүү, 2050-жылга чейин парник газдарынын чыгындысын азайтуу боюнча узак мөөнөттүү иш-аракеттер планы, ошондой эле

суу жана токой чарбасы боюнча улуттук программаларды ишке киргизүү белгиленген.

Экономика жана соода министрлиги Кыргыз Республикасында туруктуу жана жашыл каржылоону илгерилетүүнүн негизги фундаменталдык элементтеринин бири боло турган “Жашыл таксономияны” түзүүнүн үстүндө иштеп жатат. Антсе да, *жашылдандыруунун артыкчылыктарын ишке ашыруу* үчүн жашыл эрежелерди (жашыл облигациялар, климаттык облигациялар, вертикалдык фонддорду ишке тартуу) камтыган бүтүндөй жашыл каржы экосистемасын өнүктүрүү үчүн олуттуу иш талап кылынат.

Жашыл жана климаттык облигациялар. Бул – экологиялык артыкчылыктары бар долбоорлор үчүн капиталды өзүнө тартуучу туруктуу кирешелүү баалуу кагаздар. Эмитенттер мамлекеттик мекемелер же жеке компаниялар болушу мүмкүн жана тартылган каражаттар (анын ичинде эл аралык инвесторлордон) энергиянын кайра жаралуучу булактарын, энергиянын натыйжалуулугун, туруктуу айыл чарбасын ж.б. долбоорлорду каржылоо үчүн пайдаланылышы ыктымал. МФК климатка пайда алып келген долбоорлорду каржылоо үчүн көптөгөн жашыл облигацияларды чыгарган, алар Климаттык облигациялар демилгеси тарабынан тастыкталган, бул чогултулган каражаттар экологиялык жактан туруктуу долбоорлорго жумшалат.

Дүйнөлүк банк климаттын өзгөрүшүнө жана экологиялык туруктуулукка байланыштуу долбоорлорду каржылоо үчүн көптөгөн жашыл облигацияларды чыгарган. Бул облигациялардан түшкөн каражаттар кайра жаралуучу энергия, жерди туруктуу пайдалануу жана климаттык акылдуу айыл чарбасы сыяктуу демилгелерди колдоого жумшалат. Азия өнүктүрүү банкынын (АӨБ) жашыл облигациялары Азия-Тынч океан аймагында климаттын өзгөрүүсүн азайтуу жана ыңгайлаштырууга багытталган долбоорлорду каржылоо үчүн колдонулат. Бул облигациялардан түшкөн каражаттар кайра жаралуучу энергия, энергияны үнөмдөө жана туруктуу транспорт менен байланышкан долбоорлорго жумшалат.

Көмүртек чыгындылары үчүн баа орнотуу тутуму. Бул көмүртек салыгы же көмүртек соода тутуму аркылуу парник газдарынын чыгындысына баа коюуну камтыйт. Алынган кирешелер токойду калыбына келтирүү, коомдук транспорт же таза энергетика инфратүзүмү сыяктуу жашыл долбоорлорду каржылоо үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

Жашыл экономиканы өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү башка инструменттерди, мисалы, жашыл насыяларды, жашыл венчурдук фонддорду, жашыл краудфандинг жана акционердик капиталдын краудфандингин колдонууга да уруксат берилет.

Буга байланыштуу, масштабдуулукту кеңейтүүдө колдонуудагы жөнгө салуу тутумунун алкагында ишке ашырылышы мүмкүн болгон жана алдыңкы инвесторлор кызыкдар болушу мүмкүн болгон эң артыкчылыктуу инструменттер төмөнкүлөр болушу ыктымал, 5.1- таблицанын маалыматы.

5.1-таблица. Каржылоонун артыкчылыктuu аспаптары

Сектор	Биринчи кезектеги артыкчылыктар	Узак убакытка багытталган
Айыл чарбасы	Нарк чынжырын каржылоону кеңейтүү Айыл чарбасын камсыздандырууну жакшыртуу Тобокелдиктерди которуунун жаңы механизмдерин киргизүү Айыл чарба факторинги Айыл чарба лизингинин масштабдарын кеңейтүү Жашыл жана климаттык облигациялар Мамлекеттик кепилдиктер Эл аралык финансылык мекемелерден жеңилдетилген насыялар	Чакан, орто бизнестердин апекс фонддору Синдикацияланган насыялар Жашыл облигациялар, лизинг жана активдер менен камсыздалган каржылоо Экспорттук каржылоо Аккредитивдер жана иш жүзүндөгү эсеп-фактураларды каржылоо Инпакт инвестициялоо Айлануучу фонд
Жашыл экономика	Жашыл жана климаттык облигациялар Көмүртек чыгындылары үчүн баа орнотуу тутуму Энергия натыйжалуулугун камсыздандыруу Жашыл насыялар Жашыл венчурдук фонддор Энергетикалык тейлөө компаниялары Жашыл краудфандинг жана акционердик капиталдын краудфандинги	ЧОБ үчүн насыялык кепилдиктер Вертикалдык фонддор Көмүртек салыгы Көмүртек базарлары Ыктыярдуу кошумчалар Краудфандинг Транспорттук комиссиялар Корпоративдик маркетинг Гранттар Экологиялык төлөмдөр жана жеңилдетилген салыктар Экологиялык трасттык фонддор

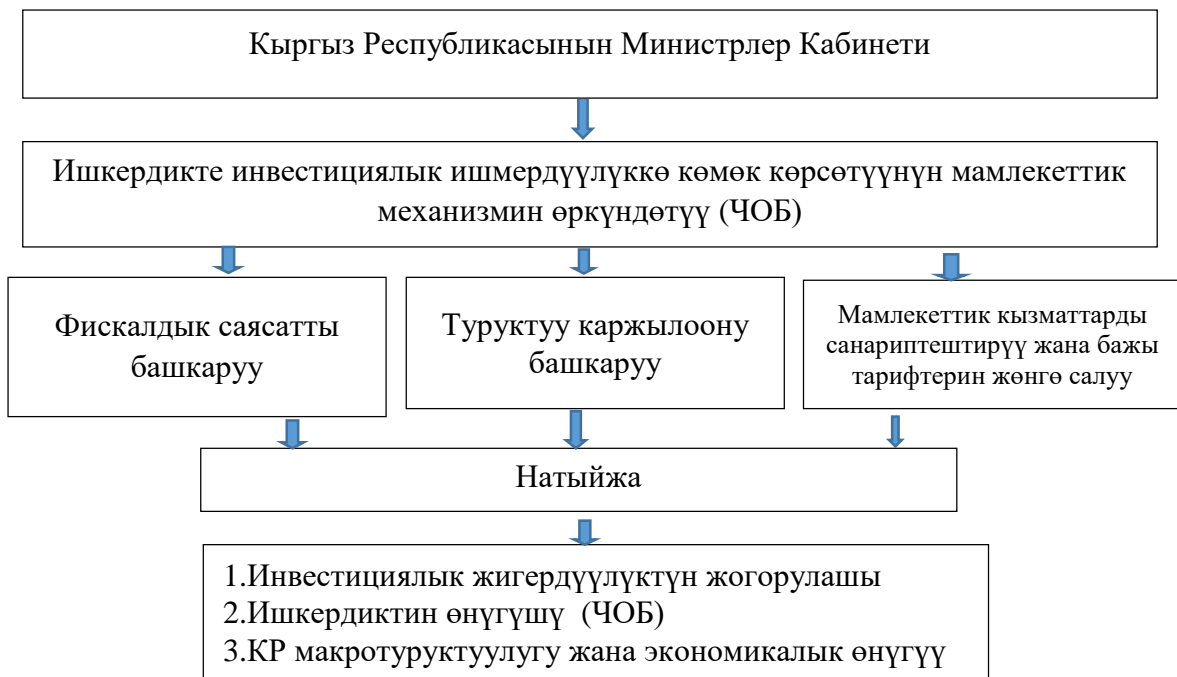
Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Сунушталган жана каралган инструменттерди натыйжалуу пайдалануу үчүн биз 2030-жылга чейин туруктуу каржылоо жана мамлекеттик каржылоонун инструменттерин жана механизмдерин колдонуу боюнча Жол картасын иштеп чыктык.

Жол картасында бул инструменттердин колдонулушу жана мамлекеттик каржылоонун натыйжалуу механизмдерин колдонуу үчүн жооптуу тиешелүү мамлекеттик органдардын иш планы көрсөтүлгөн.

Капитал рынокторун туруктуу өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү жана “жашыл” каржылоонун жаңы тутумун киргизүү дүйнөлүк практикада колдонулган жаңы инструменттерди жана механизмдерди, каржылоо чөйрөсүндө жаңы улуттук ченемдик укуктук актылардын кеңири спектрин колдонууну талап кылат. Агрардык секторго жана жашыл экономикага жаңы диверсификацияланган финансылык инструменттерди киргизүү экономиканын бул маанилүү тармактарын өнүктүрүүгө оң таасирин тийгизиши мүмкүн.

Акыркы жылдары Кыргыз Республикасында мамлекеттик бюджетти толтурууга, ишкердик чөйрөсүндө салыктык базаны тартипке келтирүүгө жана жакшыртууга багытталган бир катар экономикалык реформалар жүргүзүлдү. Чакан жана орто бизнес сектору экономикадагы өзгөрүүлөргө ийкемдүү жооп берген республиканын экономикасынын эң маанилүү компоненти болуп саналат. Ал ички суроо-талапка дем берет, атаандаштык чөйрөнүн түзөт, инновацияларды тезирээк киргизет жана жумуш менен камсыз кылуу маселелерин чечет.

5.1 – сүрөт. Кыргыз Республикасынын экономикасын улуттук инновациялык трансформациялоонун модели

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө мамлекеттик көмөк көрсөтүү механизмдерин өркүндөтүү макроэкономикалык туруктуулуктун жана экономикалык өсүштүн акыркы максаттарына жетишүүгө багытталган. Бул максаттар үчүн өлкөнүн экономикасын Улуттук инновациялык трансформациялоонун Модели түзүлдү (5.1-сүрөт), анда жол картасы түрүндөгү бир катар баштапкы чекиттер көрсөтүлгөн.

Чакан жана орто ишканалар негизинен айыл чарба, өндүрүш, курулуш, туризм, чекене соода, мейманкана кызматы, ресторан бизнеси тармактарында иш алып барышат жана соода-логистикалык кызматтарды көрсөтөт.

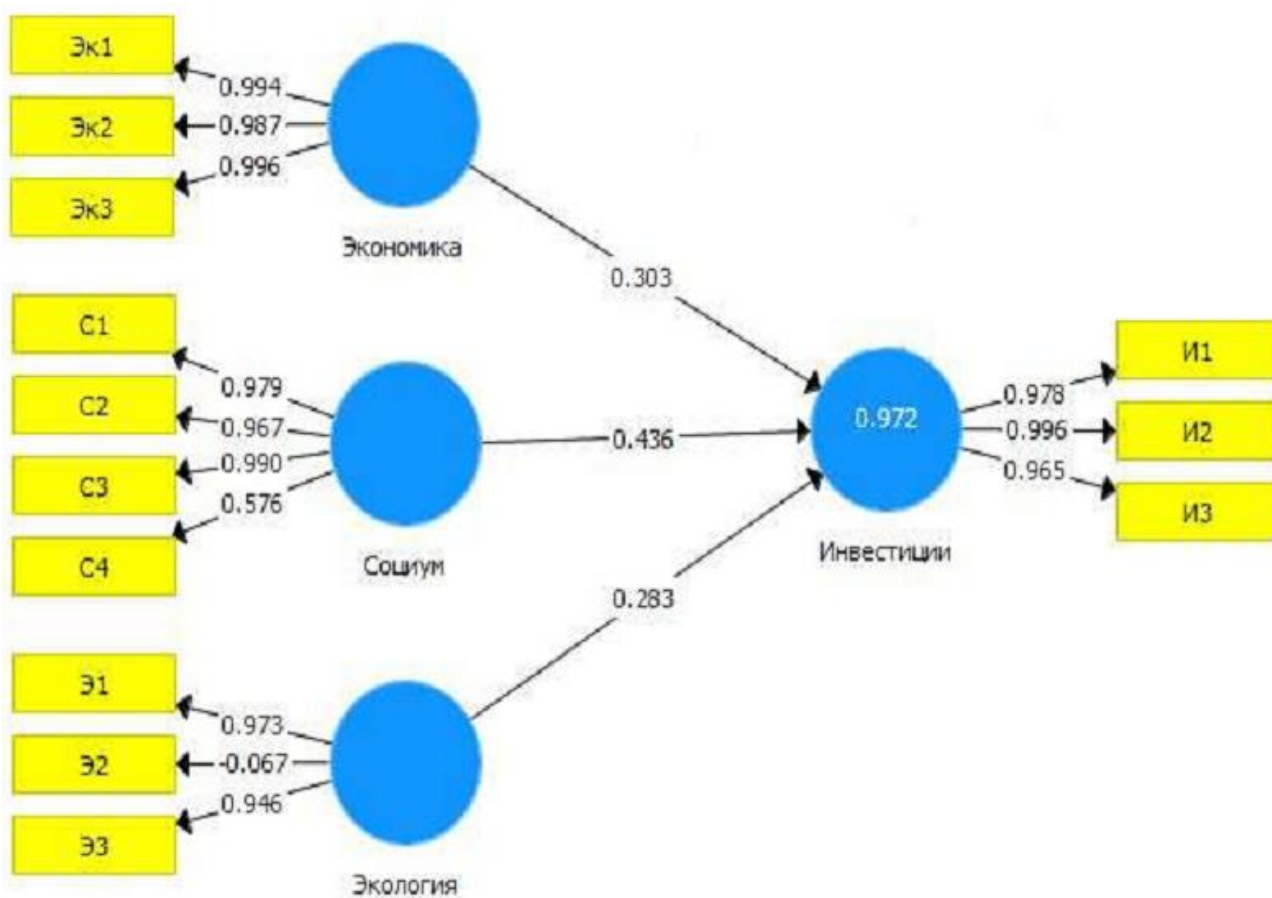
Иштелип чыккан Туруктуу каржылоонун жол картасы натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу үчүн өлкөнүн өкмөтү тарабынан эске алынышы зарыл жана сунушталган механизмдер менен аспаптар бардык мамлекеттик башкаруу механизмдерине киргизилиши керек.

Экономикалык, социалдык жана экологиялык маселелерди комплекстүү чечүү экономикадагы инвестициялык тутумдун негизги көрсөткүчтөрүн болжолдоого, өнүгүүнүн негизги факторлорун аныктоого жана башкаруу чечимдеринин натыйжалуулугун аныктоого мүмкүндүк берүүчү экономикалык-математикалык моделдерди жана көмөкчү инструменттерди иштеп чыкмайынча мүмкүн эмес [Туголбаева, Д. М. Совершенствование государственного механизма стимулирования инвестиционной деятельности в сфере малого и среднего бизнеса [Текст]/ Д. М. Туголбаева //Экономика и бизнес: теория и практика. – 2023. – № 12-2(106). – С.178-184.].

Илимий адабияттарда инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмин өркүндөтүү тутумун экономикалык-математикалык моделдөө боюнча изилдөөлөр аз. Инвестициялык жигердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмин өркүндөтүүнү моделдөө методдору

катары биз Кыргыз Республикасында инвестициялык ишмердүүлүктү жакшыртуунун негизги мыйзам ченемдүүлүктөрүн системалаштырууга жана формалдаштырууга мүмкүндүк берүүчү сапаттык ыкмаларды тандап алдык (5.2-сүрөт).

5.2 - сүрөт. Инвестициялык ишмердүүлүктү өркүндөтүүнүн акыркы модели
Булак: автор тарабынан иштелип чыккан

Инвестициялык ишмердүүлүктүн деңгээлине “Экономика”, “Коом”, “Экология” олуттуу таасир этет, тиешелүүлүгүнө жараша таасирдин күчү 0.303, 0.43 жана 0.283 түзөт.

«Инвестициялар» максаттуу блогу үчүн детерминациялык көрсөткүч 0,97%дан жогору. Кайра өндүрүлгөн өзгөрмөлүүлүктүн үлүшү аталган блоктун латенттик өзгөрмөлүүлүгү тарабынан кайра өндүрүлгөн блоктун өзгөрмөлүүлүгүнүн үлүшүн мүнөздөйт.

Бардык блоктор үчүн бул көрсөткүч 70%дан бир топ жогору, бул изилденип жаткан моделди оң мүнөздөйт.

Инвестициялык ишмердүүлүктү өркүндөтүү боюнча көрсөткүчтөр аркылуу колдо болгон статистикалык маалыматтардын негизинде моделдөө принциптерин иллюстрациялоо үчүн инвестициялык ишмердүүлүктүн модели курулган.

Орточо жакындоо катасы 10дон ашпагандыктан, түзүлгөн моделдин сапаты жакшы деп бааланат.

Инвестициялык ишмердүүлүктүн түзүлгөн түзүмдүк модели инвестициялык жигердүүлүктү өркүндөтүү көйгөйүнө системалуу көз карашты калыптандырууга, ошондой эле инвестициялык ишмердүүлүктүн өркүндөп-өсүүсүн мүнөздөгөн өзгөрмөлөргө баа берүүнүн учурдагы жана өткөн мезгилин салыштыруунун негизинде инвестициялык жигердүүлүктү өнүктүрүү стратегиясын ишке ашыруунун ийгилигин аныктоого мүмкүндүк берет.

Модель экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилерде инвестициялык ишмердүүлүктү эске алат, ошондой эле өнүгүү жана инвестициялык ишмердүүлүктү өркүндөтүү деңгээлин болжолдоого мүмкүндүк берүүчү социалдык-экономикалык көрсөткүчтөр камтылган.

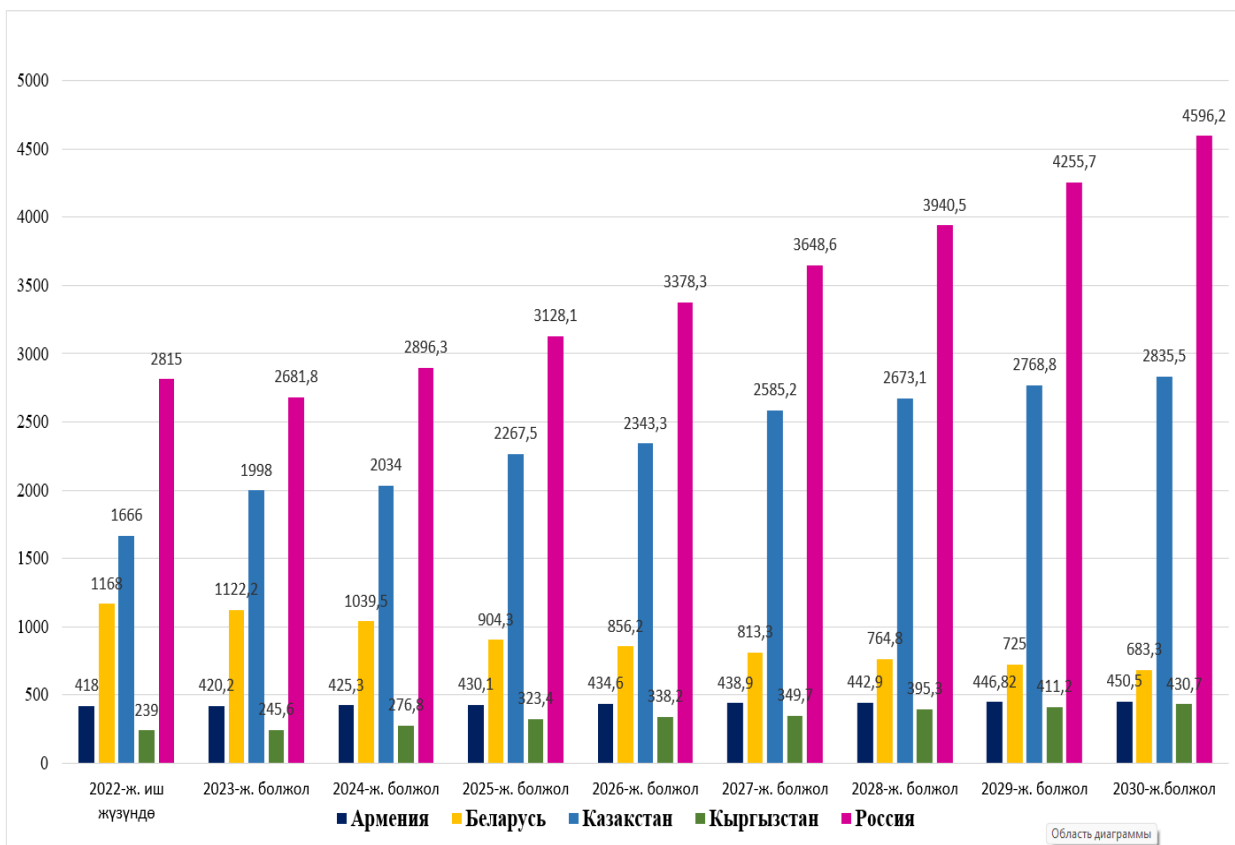
Мындан тышкары, жүргүзүлгөн изилдөөлөр экономикалык өнүгүү деңгээли инвестициялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө жана өркүндөтүүгө жетишээрлик жогорку таасир тийгизерин аныктоого мүмкүндүк берди.

Жүргүзүлгөн талдоо республикада инвестициялык ишмердүүлүктү өркүндөтүү маселелерин ийгиликтүү чечүү үчүн колдонулушу ыктымал.

Ошондой эле, *Кыргыз Республикасында жана ЕАЭБ өлкөлөрүндө ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн болжолун жана келечеги* аныктоо максатында биз тараптан төмөнкү болжолдуу көрсөткүчтөр: 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жана ЕАЭБ өлкөлөрүндө ишкерлердин инвестициялык жигердүүлүгүнүн артыкчылыктуу багыттарын чагылдырган экономикалык иштин түрлөрү боюнча негизги капиталга инвестициялардын; Кыргыз Республикасында жана ЕАЭБ өлкөлөрүндө жан башына негизги капиталга инвестициялардын, Кыргыз Республикасы жана ЕАЭБ өлкөлөрү үчүн жалпыланган негизги капиталга инвестициялардын, ошондой эле Кыргыз Республикасына жана ЕАЭБ өлкөлөрүнө белгиленген мөөнөттүн аягына чейин чет өлкөлүк инвестициялардын болжолдору иштелип чыкты.

2030-жылдын аягына чейин ЕАЭБ өлкөлөрүндө калктын жан башына негизги капиталга инвестициялардын болжолу көрсөтүп тургандай, Арменияда 2023-жылдын башына салыштырмалуу 2030-жылы калктын жан башына негизги капиталга инвестициялардын өсүү темпи 107,8% түзөт же 32,5 АКШ долларына көбөйөт (5.3- сүрөт).

Беларусь Республикасында, тескерисинче, 2030-жылдын аягына чейин калктын жан башына негизги капиталга инвестициялардын көлөмүнүн төмөндөшү болжолдонууда, мында бул көрсөткүч 2023-жылдын башына салыштырмалуу 1,7 эсеге же 484,7 АКШ долларына төмөндөйт. Казакстанда 2030-жылдын акырына карата калктын жан башына негизги капиталга инвестициянын көлөмү 1,7 эсеге же 1169,5 АКШ долларына көбөйөрү болжолдонууда. Орусияда бул көрсөткүч 2030-жылга чейин 1,6 эсеге же 1781,2 АКШ долларына өсөт.

5.3-сүрөт – 2030-жылга чейин ЕАЭБ өлкөлөрүндө калктын жан башына негизги капиталга инвестициянын болжолу, АКШ доллары менен

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Кыргызстанда 2030-жылдын аягына карата, биз иштеп чыккан болжолдоо боюнча, 2023-жылдын башына салыштырмалуу калктын жан башына негизги капиталга инвестициянын көлөмү 1,8 эсеге көбөйөт, бул калктын жан башына ИДПнын 2 эсеге өсүшүнө алып келет

КОРУТУНДУ

1. Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу жана ага көмөк көрсөтүү илимий чөйрөдө ар дайым талаш-тартыштуу болуп келген. Талкуунун предмети болуп инвестициялык процеске мамлекеттин кийлигишүүсүнүн формалары жана ыкмалары, ошондой эле даражасы саналат. Постсоветтик республикалар эгемендикке ээ болгондон кийин инвестициялык ресурстар жетишсиз болуп, экономикалык кризиске дуушар болушкан. Экономикада өндүрүш жана тейлөө тармактарын модернизациялоо үчүн инвестициялык капиталга муктаждык жаралган. Ушуга байланыштуу инвестицияларды тартуу жана аларды мамлекеттик жөнгө салуу өзгөчө мааниге ээ болуп, жагымдуу инвестициялык климатты түзүү жана инвесторлордун кызыкчылыктарын коргоону камсыздоо эң маанилүү милдет болуп калды. Теориялык жактан алганда, инвестициялык процессте финансылык ресурстарды пайдалануунун эң натыйжалуу варианттарын тандоого мамлекет түздөн-түз катышуусу керек. Мамлекеттик

жөнгө салуу инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүү жана экономиканын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн теориялык негиздерди, мыйзам чыгаруу, аткаруу жана аналитикалык иш-чаралардын тутумун пайдаланууну камтыйт.

2. Мамлекет тарабынан инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн маанилүү инструменти бюджеттик жана бюджеттен тышкары каражаттар аркылуу финансылык камсыздоо болуп саналат. Өнүккөн өлкөлөрдө мамлекеттик финансылык көмөк көрсөтүү кыйыр жана түз формада берилет. Биринчиси мамлекет тарабынан жалпы улуттук жана артыкчылыктуу инвестициялык программаларды жана долбоорлорду тикелей каржылоону, экинчиси - жеке инвестицияларга жеңилдетилген шарттардын комплексин берүү аркылуу, тобокелдиктин жогорку деңгээли менен байланышкан инвестицияларга салыктык жеңилдиктерди жана мамлекеттик кепилдиктерди берүү аркылуу кандайдыр бир деңгээлде көмөк көрсөтүүнү билдирет. Бул формалар үзгүлтүксүз түрдө колдонулат жана алардын ортосундагы катыштын өзгөрүшү азыркы учурда мамлекеттин алдында турган максаттарга жана милдеттерге жараша болот. Мамлекеттик инвестициялык саясат изилдөөчүлүк, финансылык жана укуктук блоктордон турган механизмди түзүүнү камтыйт. Ар бир өлкөнүн экономикасынын абалы инвестициялык ишмердүүлүктүн деңгээлине түздөн-түз көз каранды, ал негизги капиталга, атап айтканда капиталдык курулушту ишке ашырууга, өндүрүш жана тейлөө инфратүзүмүн өнүктүрүүгө, өндүрүштүк фонддорду чыңдоого мамлекеттик жана жеке финансылык ресурстарды прогрессивдүү инвестициялоодон көрүнөт. Негизги капиталга инвестициялардын басымдуу бөлүгүн салган чарбалык субъектилер улуттук экономикага инвестицияларды киргизүү үчүн жогорку дараметке ээ.

3. ЕАЭБ өлкөлөрүнүн эл аралык экономикалык рейтингдердеги позициясын изилдөө көрсөткөндөй, Казакстан менен Россия инвесторлорго натыйжалуу ишкердик ишмердүүлүктү жүргүзүүгө мүмкүндүк берген айрым маанилүү көрсөткүчтөр боюнча жогорку упайга ээ. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин, Глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк отчетунун, Doing Business жана IMD World Competitiveness Ranking маалыматтарынын негизинде жүргүзүлгөн талдоо Армения, Беларусь жана Кыргызстан республикалары тышкы инвесторлор үчүн инвестициялык жагымдуулугу төмөн экендигин көрсөтүп турат. Ушуга байланыштуу бул өлкөлөр экономикалык ишмердүүлүктүн дээрлик бардык институционалдык аспектилеринде түпкү түзүмдүк реформаларды жүргүзүүсү зарыл.

4. Чакан жана орто бизнести өнүктүрүүдө, республиканын экономикасынын өсүшүн жогорулатууда мамлекеттик финансы-насыялык мекемелердин ролу өзгөчө мааниге ээ. Мамлекеттик финансы институттары туруктуу каржылоого көмөктөшөт, узак мөөнөттүү экономикалык жана социалдык өнүгүүнүн ресурстары үчүн маанилүү болгон финансылык жеткиликтүүлүктү камсыз кылат, бул жагдай өкмөткө экономиканын башка маанилүү тармактарынын арасында, мисалы, айыл чарбасына, билим берүүгө жана «жашыл» экономикага инвестициялоого мүмкүндүк берет.

5. Туруктуу мамлекеттик каржылоого жетишүү, капиталдык рынокторду өнүктүрүү жана “жашыл” инвестициялардын жаңы системасын киргизүү үчүн дүйнөлүк практикада колдонулган жаңы инструменттерди жана механизмдерди, ошондой эле каржылоо чөйрөсүндө жаңы улуттук ченемдик укуктук актылардын кеңири спектрин колдонуу зарыл. 2030-жылга чейин иштелип чыккан Туруктуу каржылоонун Жол картасы мамлекеттик каржылоонун инструменттерин жана механизмдерин иштеп чыгууда башкарууну жана жөнгө салууну, мамлекеттик органдардын ортосундагы жоопкерчиликти жана өз ара аракеттенүүнү жакшыртат.

6. Чакан жана орто бизнести өнүктүрүү үчүн мамлекеттик көмөк көрсөтүү механизмдерин өркүндөтүү мамлекеттик органдарды натыйжалуу башкарууну жана координациялоону талап кылат. Экономикалык өсүшкө жетишүү жана акырында калктын турмуш деңгээлин жогорулатуу үчүн бул көйгөйлөрдү комплекстүү кароо зарыл. Өлкөнүн экономикасын Улуттук инновациялык трансформациялоо модели түрүндөгү мамлекеттик органдардын өз ара аракеттенүүсүнүн комплекстүү башкаруучу улуттук механизми инвестициялык жигердүүлүктүн бир катар маанилүү механизмдерин, ошондой эле кызматташуу, маалымат алмашуу жана өз ара аракеттенүү үчүн жаңы платформаларды жана тармактарды өнүктүрүүнү камсыз кылат. Экономиканы Улуттук инновациялык трансформациялоо моделин колдонуу макроэкономикалык туруктуулуктун жана өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүнүн акыркы натыйжаларына жетүү үчүн заманбап инструменттерди жана механизмдерди колдонууга мүмкүндүк берет.

7. Биз тараптан 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жана ЕАЭБ өлкөлөрүндө негизги капиталга инвестициялардын көлөмүнүн болжолу, 2030-жылга чейин ЕАЭБ өлкөлөрүндө калктын жан башына негизги капиталга инвестициялардын болжолу, 2030-жылдын аягына чейин ЕАЭБ өлкөлөрүнө чет элдик инвестициянын болжолу, ЕАЭБ өлкөлөрүндө 2030-жылга чейин экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча негизги капиталга инвестициялардын болжолу иштелип чыкты. Болжолдорго ылайык, ЕАЭБдин бардык өлкөлөрүндө негизги капиталга инвестициялардын көлөмүнүн олуттуу өсүшү байкалууда. Аларга келген чет элдик инвестициянын көлөмү азаят, бирок өлкөнүн ичиндеги донорлордун көбөйүшүнө байланыштуу жалпы көлөм өсүп жатат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Кыргыз Республикасында инвестициялык климатты жакшыртуу үчүн бир катар реформаларды, анын ичинде инвесторлорду коргоо боюнча мыйзамдык базаны өркүндөтүү, салыктык жеңилдиктер жана мамлекеттик кепилдиктер аркылуу жеке инвестициялар үчүн өбөлгө түзүү, ошондой эле инфраструктураны өнүктүрүү жана административдик тоскоолдуктарды жоюу зарыл. Чакан жана орто бизнести колдоо боюнча иш-чаралардын комплексин иштеп чыгуу сунушталат, бул ички инвестицияларды көбөйтүүгө жана экономиканын тышкы экономикалык соккуларга туруктуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет.

2. Инвестициялык жигердүүлүккө мамлекеттик көмөк көрсөтүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн салыктык жеңилдиктер жана мамлекеттик кепилдиктер сыяктуу колдонуудагы инструменттерди өркүндөтүү, аларды жогорку технологиялык жана туруктуу долбоорлорго буруу сунуш кылынат. Мамлекеттик финансы-насыялык мекемелердин ролун күчөтүү жана ири инфратүзүмдүк долбоорлорду ишке ашыруу үчүн мамлекеттик-жеке өнөктөштүк механизмдерин иштеп чыгуу маанилүү. Ошондой эле, өзгөчө жашыл технологиялар жана туруктуу өнүгүү жаатында инновациялык ишканаларды колдоо боюнча атайын программаларды иштеп чыгуу зарыл.

3. Экономиканы өнүктүрүүдө мамлекеттик финансы-насыя мекемелеринин ролунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн төмөнкү чараларды ишке ашыруу сунушталсын:

- чакан жана орто ишканаларды каржылоонун жеткиликтүүлүгүн кеңейтүү, анын ичинде административдик тоскоолдуктарды кыскартуу.
- заманбап финансылык технологияларды жана тобокелдиктерди эске алуу менен насыялоо механизмдерин модернизациялоо.
- инновацияларга өбөлгө түзүүгө жана бизнестин туруктуу моделдерин колдоого багытталган мамлекеттик финансылык программаларды иштеп чыгуу.
- экономиканын негизги секторлорун өнүктүрүүгө багытталган мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн (МЖӨ) алкагында кошумча дем берүүчү инструменттерди түзүү.
- мамлекеттик институттардын ишин оптималдаштыруу жана алардын жеке сектор менен өз ара аракеттенүүсүн жакшыртуу үчүн жаңы финансылык механизмдерди жана технологияларды колдонуу.

4. Экономиканы туруктуу каржылоону камсыз кылуу үчүн төмөнкүлөр сунушталат:

- инфратүзүм, экология жана инновациялар сыяктуу негизги секторлорду колдоого багытталган мамлекеттик инвестициялык фонддорду түзүүнүн жана башкаруунун иштелип чыккан механизмдерин киргизүү.
- узак мөөнөттүү инвестицияларды тартууга багытталган жашыл облигациялардын жана башка экологиялык багыттагы финансылык инструменттердин рыногун жигердүү өнүктүрүү.
- ири инвестицияларды талап кылган, бирок мамлекеттик бюджеттин эсебинен толук каржыланбай турган аймактарда долбоорлорду ишке ашыруу үчүн мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү (МЖӨ) колдонууну кеңейтүү.
- социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жогорку потенциалы бар долбоорлорду колдогон инвесторлор үчүн салыктык жеңилдиктерди жана жеңилдиктерди иштеп чыгуу.
- каржылык агымдарды башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу жана мамлекеттик каражаттарды пайдаланууда ачык-айкындуулукту камсыз кылуу үчүн мамлекеттик жөнгө салуу процессине санариптик технологияларды киргизүү.

5. Кыргыз Республикасына инвестицияны натыйжалуу көбөйтүү үчүн жеке жана чет өлкөлүк инвесторлор үчүн өбөлгө түзүү зарыл.

– чет өлкөлүк инвестицияларга өбөлгө түзүү иш-чаралары салыктык жеңилдиктерди, инвесторлорду укуктук коргоону жакшыртууну, бизнес үчүн өзгөчө шарттары бар “экономикалык аймактарды” түзүүнү камтышы керек.

– инвестициялардын көбөйүшүнүн ИДПнын экономикалык өсүшүнө болжолдонгон таасири инфратүзүмдү жакшыртууга, өнөр жайды модернизациялоого, ошондой эле айыл чарбасын жана жогорку технологияларды өнүктүрүүгө багытталган инвестициялык долбоорлорду талап кылат.

– ИДПнын күтүлүп жаткан өсүшү калктын жашоо деңгээлинин жогорулашына жана жаңы жумуш орундарынын түзүлүшүнө алып келиши керек, бул социалдык чыңалууну азайтууга жана өлкөнүн экономикасында туруктуулукту жогорулатууга жардам берет.

Ошентип, ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүү жаатындагы мамлекеттик саясаттын туура багыты Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүн кыйла тездетүүгө жана ИДПнын көрсөткүчтөрүн жакшыртууга мүмкүндүк берет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Туголбаева, Д. М.** Зеленая экономика-перспективный вектор устойчивого роста [Текст]/ Д. М. Туголбаева, А. Т. Сурамбаева, А. Зарлыкова // Вестник КЭУ имени М. Рыскулбекова. – 2019. – №2(47). – С.149-152. <https://elibrary.ru/item.asp?id=456947562>

2. **Туголбаева, Д. М.** Некоторые аспекты защиты прав инвесторов в Кыргызской Республике [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Евразийское научное объединение: Научные исследования и разработки. – Москва, 2020. – № 11-4(69) – С.291-294. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44435538>

3. **Туголбаева, Д. М.** Международная инвестиционная позиция Кыргызской Республики [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Евразийское научное объединение: Итоги науки в теории и практике. – Москва, 2020. – № 12-4(70) – С.318-322. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44560402>

4. **Туголбаева, Д. М.** Вопросы реальных инвестиций и их роль в экономическом развитии страны в разрезе регионов [Текст]/ Д. М. Туголбаева, Э. Ш. Сатылганова // Вестник НИУ КЭУ им. М. Рыскулбекова. – 2023. – № 4 (61). – С. 67-70. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=55081314>

5. **Туголбаева, Д. М.** Таможенно-тарифная система стимулирования развития инвестиционной деятельности [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Научный журнал «Экономика и бизнес: теория и практика». – Новосибирск, 2023. – №11-3 (105) – С.106-114. <https://elibrary.ru/item.asp?id=56115415>

6. **Туголбаева, Д. М.** Анализ состояния инвестиционной деятельности в странах Евразийского экономического союза (ЕАЭС) [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Научный журнал «Экономика и бизнес: теория и практика». – Новосибирск, 2023. – №11-3 (105) – С.115-122. <https://elibrary.ru/item.asp?id=56115419>

7. **Туголбаева, Д. М.** Кыргыз Республикасындагы инвесторлордун укуктарын коргоо боюнча актуалдуу маселелери [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2023. – № 5. – С. 130-133. <https://elibrary.ru/item.asp?id=65021670>
8. **Туголбаева, Д. М.** Анализ факторов, оказывающих влияние на инвестиционную активность стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС) [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2023. – № 5. – С. 121-129. <https://elibrary.ru/item.asp?id=65021669>
9. **Туголбаева, Д. М.** Евразия экономикалык биримдигинин (ЕАЭБ) өлкөлөрүнүн инвестициялык тажрыйбасы [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – №9. – С.135-140. <https://elibrary.ru/item.asp?id=65668333>
10. **Туголбаева, Д. М.** Кыргыз Республикасынын эл аралык рыноктогу инвестициялык абалы [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – №9. – С.141-144. <https://elibrary.ru/item.asp?id=65668334>
11. **Туголбаева, Д. М.** Механизмы повышения эффективности привлечения инвестиций в условиях интеграции ЕАЭС [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Актуальные вопросы современной экономики. – Махачкала, 2023. – №11. – С. 747-756. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=61598537>
12. **Туголбаева, Д. М.** Налоговая система как стимул инвестиционного процесса [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Актуальные вопросы современной экономики – Махачкала, 2023. – №11. – С. 757-768. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=61598538>
13. **Туголбаева, Д. М.** Совершенствование государственного механизма стимулирования инвестиционной деятельности в сфере малого и среднего бизнеса [Текст]/ Д. М. Туголбаева // Экономика и бизнес: теория и практика. – Новосибирск, 2023. – № 12-2(106). – С.178-184. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59760551>
14. **Tugolbaeva, D. M.** Assessment of the Investment Potential of the Countries of the Eurasian Economic Union and Measures to Stimulate Investment Activities [Текст]/ D. M. Tugolbaeva, E. Nezametdinova, I. Bazarbaeva, B. T. Toksobaev, B. K. Sydykov // International Journal of Applied Engineering & Technology. – 2024. – Vol. 6 No.1. – P.P 1205-1215. <https://romanpub.com/resources/ijaet20v6-1-2024-123.pdf>

Туголбаева Дарыйка Манасбековнанын 08.00.05 – тармактык экономика адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмин өркүндөтүү» темасындагы диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Инвестиция, инвестициялык ишмердүүлүк, болжол, перспектива, товарлар жана кызмат көрсөтүү рыноктору, эмгек, капитал, экономика, экология, коом, технология, факторлор, талдоо.

Изилдөө объектиси: Кыргыз Республикасында ишкердик чөйрөсүндөгү инвестициялык ишмердүүлүк.

Изилдөө предмети: Ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмин өркүндөтүү.

Изилдөөнүн максаты: Ишкердик чөйрөсүндө инвестициялык жигердүүлүккө көмөктөшүүнүн мамлекеттик механизмин өркүндөтүүнүн жана экономиканын өнүгүшүнө таасир көрсөтүүнүн көйгөйлөрүн чечүүнүн системалуу ыкмаларын ишке ашыруу боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу, ошондой эле Кыргыз Республикасынын экономикасында инвестициялык активдүүлүккө көмөктөшүү механизмин өнүктүрүүнүн, ошондой эле мамлекетти өркүндөтүүнүн келечектүү багыттарын теориялык жана практикалык жактан негиздөө.

Изилдөөнүн методдору – экономикалык-статистикалык, экономикалык-математикалык, монографиялык, системалык жана ситуациялык анализ, салыштырма-аналитикалык, эсептөө-конструктивдүү методдор ж.б.

Алынган жыйынтыктар жана изилдөөнүн жаңылыгы: инвестициялык ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмин өнүктүрүү жана өркүндөтүү боюнча теориялык, методологиялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат. ЕАЭБ интеграциясынын шарттарында инвестицияларды тартуунун натыйжалуулугун жогорулатуу механизмдери ачыкталды, өлкөнүн экономикасын инвестициялык трансформациялоо модели сунушталды; 2030-жылга чейин туруктуу мамлекеттик каржылоонун инструменттерин жана механизмдерин колдонуу боюнча Жол картасы, ошондой эле Кыргыз Республикасында инвестициялык активдүүлүккө көмөк көрсөтүүнүн мамлекеттик механизмин өркүндөтүүнүн орто мөөнөттүү болжолу жана перспективалары иштелип чыкты.

Пайдалануу деңгээли: Жыйынтыктар жана корутундулар инвестициялык ишти жөнгө салууга багытталган мамлекеттик ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууда пайдаланылышы ыктымал. Иштин айрым жоболору Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары тарабынан инвестициялык иштин концепциясын иштеп чыгуу үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

Колдонуу тармагы: Изилдөөнүн негизги натыйжаларын инвестициялык программаларды иштеп чыгууда Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин практикалык ишинде колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертация Туголбаевой Дарыйки Манасбековны на тему:
«Совершенствование государственного механизма стимулирования
инвестиционной деятельности в сфере предпринимательства»,
представленной на соискание ученой степени доктора экономических наук
по специальности 08.00.05 – отраслевая экономика

Ключевые слова: Инвестиция, инвестиционная деятельность, прогноз, перспектива, рынки товаров и услуг, рабочая сила, капитал, экономика, экология, социум, технология, факторы, анализ.

Объект исследования: Инвестиционная деятельность в сфере предпринимательства в Кыргызской Республике.

Предмет исследования: Совершенствование государственного механизма стимулирования инвестиционной деятельности в сфере предпринимательства.

Цель исследования: выработке практических рекомендаций по реализации системных подходов в совершенствовании государственного механизма стимулирования инвестиционной деятельности в сфере предпринимательства, и решения задач воздействия на развитие экономики, а также теоретическое и практическое обоснование перспективных направлений развития и совершенствование государственного механизма стимулирования инвестиционной деятельности в экономике Кыргызской Республики.

Методы исследования: экономико-статистический, экономико-математический, монографический, системный и ситуационный анализ, сравнительно-аналитический, расчетно-конструктивный методы и др.

Полученные результаты и новизна: заключается в выработке теоретических, методических и практических рекомендаций по развитию и совершенствованию государственного механизма стимулирования инвестиционной деятельности. Раскрыты механизмы повышения эффективности привлечения инвестиций в условиях интеграции ЕАЭС, предложена модель инвестиционной трансформации экономики страны; разработана Дорожная карта использования инструментов и механизмов устойчивого государственного финансирования до 2030 года и среднесрочный прогноз и перспективы совершенствование государственного механизма стимулирования инвестиционной деятельности в Кыргызской Республике

Степень использования: Результаты и выводы могут быть использованы при разработке государственных нормативно-правовых актов, направленных на регулирование инвестиционной деятельности. Отдельные положения работы могут быть использованы государственными структурами Кыргызской Республики для выработки концепции инвестиционной деятельности.

Область применения: Основные результаты исследования могут использоваться в практической деятельности Министерства финансов КР при разработке программ, связанных с инвестициями.

SUMMARY

dissertation by Tugolbaeva Daryika Manasbekovna on the topic “Improving the state mechanism for stimulating investment activity in the field of entrepreneurship”, submitted for the academic degree of Doctor of Economic Sciences in specialty 08.00.05 – sectoral economics

Key words: Investment, investment activity, forecast, prospect, markets for

goods and services, labor, capital, economy, ecology, society, technology, factors, analysis.

Object of study: Investment activity in the field of entrepreneurship in the Kyrgyz Republic.

Subject of research: Improving the state mechanism for stimulating investment activity in the field of entrepreneurship.

The purpose of the study: to develop practical recommendations for the implementation of systematic approaches to improving the state mechanism for stimulating investment activity in the field of entrepreneurship, and solving problems of impact on economic development, as well as theoretical and practical justification for promising areas of development and improving the state mechanism for promoting investment activity in the economy of the Kyrgyz Republic.

Research methods: economic-statistical, economic-mathematical, monographic, systemic and situational analysis, comparative-analytical, calculation-constructive methods, etc.

The results obtained and novelty: consists in the development of theoretical, methodological and practical recommendations for the development and improvement of the state mechanism for promoting investment activity. Mechanisms for increasing the efficiency of attracting investments in the conditions of integration of the EAEU are revealed, a model of investment transformation of the country's economy is proposed; a Roadmap for the use of tools and mechanisms for sustainable public financing until 2030 and a medium-term forecast and prospects for improving the state mechanism for promoting investment activity in the Kyrgyz Republic has been developed.

Extent of use: The results and conclusions can be used in the development of government regulations aimed at regulating investment activities. Certain provisions of the work can be used by government agencies of the Kyrgyz Republic to develop a concept of investment activity.

Scope of application: The main results of the study can be used in the practical activities of the Ministry of Finance of the Kyrgyz Republic during developing investment-related programs.

Формат 60x84 1/16
Офсеттик кагаз. Шрифт " Тайм " том 3,5 б.б.
тиражы 100 даана.
«Аракет-принт» басмаканасында басылган